

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut Sociologických studií

Anna Jeřábková

**Problémy matek samoživitelek při vstupu
na trh práce v průběhu dvaceti pěti let
v ČR**

-Komparativní případová studie

Bakalářská práce

Praha 2014

Autor práce: **Anna Jeřábková**

Vedoucí práce: **Mgr. Eva Tušková**

Rok obhajoby: **2014**

Bibliografický záznam

JEŘÁBKOVÁ, Anna. *Problémy matek samoživitelek při vstupu na trh práce v průběhu dvaceti pěti let v ČR -Komparativní případová studie*. Praha, 2014. 41 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky. Vedoucí diplomové práce Mgr. Eva Tušková

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá problémy matek samoživitelek při návratu na trh práce po rodičovské dovolené a identifikuje změny těchto problémů za posledních 25 let. Za poslední desetiletí došlo k výraznému nárůstu počtu neúplných rodin, proto je důležité věnovat skupině osamělých matek pozornost. Osamělé matky jsou zatíženy vysokou mírou nezaměstnanosti, což přispívá k jejich obtížnému postavení na pracovním trhu a potýkají se, se značnými komplikacemi v oblasti sladění rodinného a pracovního života. Tato práce popisuje problémy matek samoživitelek z jejich úhlu pohledu a na základě jejich vlastních zkušeností. Jestli se cítí znevýhodňovány, a jaké jsou jejich největší potíže při vstupu na trh práce po rodičovské dovolené. Zároveň je cílem této práce zjistit, zda jsou tyto problémy vlivem změny režimu jiné dnes a jiné před rokem 1989. K naplnění cílů práce byla využita primární data z kvalitativního výzkumu, který byl realizován formou polostrukturovaných rozhovorů se šesti samoživitelkami. Také byla využita sekundární data pocházející z dokumentů, které se týkají problematiky samoživitelství a z dokumentů týkající se změny režimu v roce 1989.

Abstract

This thesis deals with the problems of single mothers when they return to work after parental leave and it identifies changes of these problems over the last 25 years. In the last decade there has been a significant increase in the number of incomplete families, so it is important to pay attention to a group of single mothers. This social group is burdened by high rate of unemployment, which contributes to their difficult position on the labor market. They also face major complications in the harmonization of family and work life. This thesis focuses on single mothers' view on their situation. Whether they feel disadvantaged and which problems are the greatest in entering the labor market after parental leave. The aim of this study is also to find out if these problems are different today and were different before 1989 because of the change in regimes. Problems which the mother met will be served from their own perspective and their own experiences. To fulfill the aims of this work we have used primary data from qualitative research, which was realized by semi-structured interviews with six single mothers. We have also used secondary data from documents which are related to the issue of single parent and documents which are related to the change of the regime in 1989.

Klíčová slova

matky samoživitelky, problémy, návrat na trh práce, rodičovská dovolená, změny za posledních dvacet pět let

Keywords

single-mothers, problems, returning to labor market, parental leave, changes over last twenty five years

Rozsah práce: 80 391 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 13. 05. 2014

Jeřábková Anna

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své konzultantce Mgr. Evě Tuškové za vedení mé práce a za cenné rady a připomínky, Mgr. Evě Hejzlarové, Ph.D. a Mgr. Bc. Magdaleně Mouralové za neocenitelnou pomoc v rámci bakalářského semináře. Děkuji také svým respondentkám a všem, kteří mi dopomohli ke kontaktům na ně. V neposlední řadě patří velké poděkování mé rodině, která mě během psaní této práce i celého studia podporovala.

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Institut sociologických studií

Projekt bakalářské práce

PŘEDPOKLÁDANÝ NÁZEV BAKALÁŘSKÉ PRÁCE:

Proměny problémů českých matek samoživitelek při návratu na trh práce v průběhu posledních třiceti let

AUTOR: Jeřábková Anna

STUDIJNÍ OBOR: Sociologie a sociální politika

KONZULTANT: Mgr. Eva Tušková

Předmět výzkumu

Jako téma své práce jsem si zvolila problémy, které doprovázejí matky samoživitelky, při vstupu na trh práce po rodičovské dovolené.

V posledních desetiletích dochází k neustálým změnám v oblasti rodiny a rodinné politiky. Už od druhé poloviny dvacátého století v bohatých průmyslových společnostech vzrůstal počet rozvodů, opakovaných manželství. Docházelo také k všeobecné zaměstnanosti žen a celkově se změnily mužské a ženské sociální role. [Možný, 2006:17]

Tyto trendy pokračují i do dnešní doby. Dnes už ženy nemusejí nutně zůstat doma a starat se o domácnost. Ženy se snaží pracovat stejně jako muži a obzvláště ženy samoživitelky musejí mít zaměstnání, aby své dítě nebo děti uživily. Přesto stále žijeme ve společnosti, kde může být problematické spojit roli zaměstnance a roli rodiče malého dítěte. Ivan Vodochodský si ve své knize pokládá podobné otázky. Jsou mladí lidé – především ženy – pečující o malé děti nuceni smířit se s dočasným, možná i trvalým, přijetím role méněcenného pracovníka v porovnání s těmi – převážně muži, kteří o malé děti nepečují? Mnohé výsledky sociologických průzkumů a názory různých expertů, které dnes a denně slyšíme, nám říkají, že tomu tak je. [Vodochodský, 2007:25]

Ve své práci bych se chtěla zaměřit na to, jak se na svou situaci dívají samy matky samoživitelky. Jestli se cítí znevýhodňovány, a jaké jsou jejich největší potíže při vstupu na trh práce po rodičovské dovolené. Chtěla bych zkoumat samotné příběhy žen a jejich největší problémy, se kterými se setkaly. Zároveň bych se chtěla zaměřit na to, zda se tyto problémy nějak změnilo za posledních třicet let. Zda se matky, které se snažily vstoupit na trh práce, potýkaly před revolucí s jinými problémy, než matky po revoluci a matky dnes.

Vzhledem k tomu, že v celoevropském měřítku můžeme hovořit o rostoucím počtu neúplných rodin. A ve všech zemích bez rozdílu je naprostá většina neúplných rodin tvořena ženou žijící společně s dětmi [Šťastná, 2009:7], je toto téma poměrně aktuální. Dále by bylo přínosné zjistit, zda se problémy matek při vstupu na pracovní trh za třicet let změnily. Zda je pro ně nástup do práce s malým dítětem, aspoň o něco jednodušší než tomu bývalo dřív.

Výzkumné cíle a otázky

Mým hlavním cílem je zjistit, jaké jsou hlavní problémy a překážky, se kterými se matky samoživitelky setkávaly při vstupu na trh práce a jak se s těmito překážkami vypořádaly. Jaké jsou podle nich příčiny těchto problémů a překážek, a jak se tyto problémy změnily za posledních třicet let.

Toto by byly základní otázky, na které bych chtěla získat odpovědi:

- Jaký je pohled samotných maminek samoživitelek na svou situaci?
- Jaké jsou hlavní problémy, se kterými se matky samoživitelky setkaly před revolucí? Které z problémů byly pro ně nejhorší? Jaké byly podle nich příčiny těchto problémů?
- Jaké jsou hlavní problémy, se kterými se matky samoživitelky setkávají dnes? Změnily se tyto problémy po revoluci a dnes? Jaké jsou podle maminek samoživitelek příčiny dnešních problémů, se kterými se setkávají?
- Jaké mají matky samoživitelky zkušenosti se zaměstnavateli? Mají pocit, že jim zaměstnavatelé vycházejí vstříc nebo naopak pocítovaly někdy diskriminaci ze strany zaměstnavatele?
- Jaké byly pocity matek samoživitelek v době, kdy se pokoušely nastoupit do práce? Viděly svou situaci jako obtížnou? Co bylo pro ně nejhorší a co jim naopak nejvíce pomohlo?
- Jaké jsou hlavní nástroje rodinné politiky v oblasti sladování rodinného a profesního života?
- Vyvinuly se tyto nástroje od dob socialismu?
- Reflektuje nějak rodinná politika specifickou situaci matek samoživitelek? Případně jak?
- Pocítoují matky samoživitelky svou situaci jako problematickou a mají pocit nerovnosti vůči bezdětným uchazečům o práci?

Teoretická východiska

Před dvaceti lety, byla naše republika těsně po revoluci, a proto pro nás mohou být užitečné teoretické poznatky o rozdílech v genderových rolích ve státně socialistické a tržně kapitalistické společnosti.

Maďarská socioložka Éva Fodor, která se zabývala právě srovnáváním genderových režimů státně socialistických a kapitalistických společností (viz např. Fodor 2002,2003, 2004), došla k závěru, že v éře socialismu byly ženy coby někdo, kdo rodí děti a pečuje o ně, definovány jako neplnohodnotné – jako méněcenný „komunistický subjekt“, stejně jako v kapitalismu byly ze stejného důvodu v téže době ženy označovány za méněcenné coby „racionální individuum“ [Fodor, 2002:241]. Což si můžeme vyložit tak, že ani v socialismu, ani v kapitalismu nebyly ženy společností považovány za plnohodnotné. Vzhledem k tomu že, jejich hlavní úlohou bylo, starat se o děti, nebyly brány jako někdo, kdo může zastávat vysokou funkci nebo dělat závažná rozhodnutí. Jejich údělem mělo být vychovávání dětí. Proto byly ženám v obou dvou společnostech připisovány ve veřejné sféře většinou spíše podřadné funkce a byly často segregovány do určitých oborů a zaměstnání. Socialistický stát se v jisté fázi svého vývoje pokusil tento neplnohodnotný status žen, který jeho tehdejší ideologové považovali za sociálně konstruovaný [Fodor, 2002:243], zlomit prostřednictvím státem nadiktované plné zaměstnanosti, programem vzdělávání žen, vytvořením sítě předškolních zařízení pro děti a dalšími státem podporovanými aktivitami a službami pro pracující rodiče. V kapitalistických západních společnostech v téže době převládal spíše malý podíl žen-matek na placené práci, mnohem častěji ženy zastávaly roli pečovatelek a hospodyň.

V dnešní společnosti zaměstnavatelé kladou důraz například na flexibilitu ve všech možných ohledech – v délce pracovní doby, jejím uspořádání, schopnosti rychle se učit novým věcem, rychle se rozhodovat, chopit se nových příležitostí, pracovat na sobě a tak dále. Jsou to opět vlastnosti, kterým se mohou lépe přizpůsobit ti zaměstnanci, kteří nemusejí své pracovní povinnosti sladovat s péčí o malé děti – bezdětní, rodiče odrostlejších dětí, celkově více muži než ženy. [Vodochodský, 2007:25-26]

Jiřina Šiklová se k situaci žen za socialismu vyjadřuje ve své knize *Feminism and the roots of apathy in the Czech Republic* následovně: “V době socialismu přinejmenším dvě generace žen viděly, že je nemožné zvládnout paralelní role – to znamená udržovat domácnost a být zaměstnány – což mělo vliv na pocit viny a trvalou frustraci, protože nebyly schopné zvládat ani jednu práci k svojí spokojenosti (...). Jesle a školky byly k dispozici, ale jiné služby pro domácnost, včetně dopravy do zaměstnání, fungovaly neuspokojivě a ženy snažící se zvládnout obě role nedosahovaly v zaměstnání stejných výsledků jako muži. [Šiklová, 1997: 267]

Všechny tyto názory poukazují na to, že jak společnost socialistická tak následně tržně kapitalistická i přes svou snahu, pracujícím matkám jejich dvojí roli neusnadňuje. Tímto výzkumem bych chtěla zjistit, zda tomu budou odpovídat i názory a příběhy samotných maminek.

Metodologie

Pro výzkumnou část práce jsem zvolila *kvalitativní výzkum*, protože se zaměřuji na téma, které není možné příliš kvantifikovat.

Vlastní data budu čerpat z polostrukturovaných rozhovorů s matkami samoživitelkami. Jeho hlavní výhodou spatřuji v tom, že pomáhá udržet základní linii rozhovoru díky předem naplánovaným okruhům otázek a zároveň dává prostor respondentům téma více rozvést.

Mým výzkumným souborem budou ženy, které byly matkami samoživitelkami a usilovaly o vstup na trh práce po rodičovské dovolené před revolucí, pak ženy, které byly v této situaci po revoluci a ženy, kterých se tato situace týká dnes. Respondenti budou vybráni záměrným výběrem, potřebuji získat respondenty splňující tato určitá kritéria. Tato forma kvalitativního výzkumu by mi měla pomoci zjistit, jak se změnilы problémy matek při vstupu na trh práce za posledních dvacet let.

V práci budu využívat jednak data ze svého vlastního výzkumu, ale také sekundární zdroje dat.

Předběžná literatura

ČERVINKOVÁ A., LINKOVÁ M., ŠALDOVÁ K., TENGLEROVÁ H. *Cesty labyrintem. Propojování a oddělování soukromého a pracovního života*. Praha: Sociologický ústav AVČ, 2007, ISBN 978-80-7330-115-6
dostupné z: <http://www.zenyaveda.cz/files/cesty-lab-web.pdf>

DE SINGLY F. *Sociologie současné rodiny*. První vydání. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1

FODOR, E. Smiling women and fighting men: the gender of the communist subject in state socialist Hungary. *Gender and Society*, 2002

FODOR, E. *Working difference: Women's working lives in Hungary and Austria, 1945–1995*. Durham / London: Duke University Press, 2003

HAMPLOVÁ D. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*, Praha, Sociologický ústav AV ČR, 2007, 155 s., ISBN 978-80-7330-128-6

HEJZLAROVÁ E. *Samoživitelství jako veřejně-politický problém: vymezení problému různými aktéry a návrh politiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. Disertační práce. [Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky](#)

HEJZLAROVÁ E. *Rovnost žen a mužů v české veřejné správě: na místní úrovni*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007. Diplomová práce. Fakulta sociálních věd. Institut sociologických studií

HENDL J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, Praha, Portál 2005, ISBN 80-7367-040-2

HÖHNE S., KUCHAROVÁ V., SVOBODOVÁ K., ŠTASTNÁ A., ŽÁČKOVÁ L. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*, VÚPSV, v.v.i. Praha, 2010
ISBN 978-80-7416-059-2 Dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf

KUCHAROVÁ V. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny (Deskriptivní fáze analýzy)* VÚPSV, v.v.i. Praha, 2007, ISBN 978-80-87007-65-5 Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_237.pdf

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR, Národní koncepce rodinné politiky, 2005, Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf

MOŽNÝ I. *Rodina a společnost*, Praha: Slon, 2006 ISBN 80-86429-58-X

NOVÁK, O. *Rovné příležitosti a skloubení pracovního a rodinného života očima žen*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007. Diplomová práce. Fakulta sociálních věd. Institut sociologických studií

ŠANDEROVÁ J., *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*, Praha 2007
ISBN 978-80-254-0812-4 Dostupné z: http://www.ronero.wz.cz/texty/2007/Sbornik_Socialni_nerovnosti_v_kvalitativnim_vyzkumu.pdf

ŠIKLOVÁ, J. *Feminism and the roots of apathy in the Czech republic*. Social Research, 1997

ŠTASTNÁ A. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, VÚPSV, v.v.i., Praha, 2009 ISBN 978-80-7416-038-7 Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf

VODOCHODSKÝ I. „Život na hraně“: *Sladování a oddělování profesního a rodinného života pracovníků – rodičů malých dětí*, Praha. Dostupné z:

<http://samba.fsv.cuni.cz/~kotrusov/Socialni%20politika%20jako%20spol.praxe/Seminare/Semin%C3%A1%C5%99%204/Text%201.pdf>

Obsah

1 ÚVOD.....	1
2 VÝZKUMNÉ CÍLE A OTÁZKY	3
3 TEORETICKÁ VÝCHODISKA.....	4
3.1 MODELY RODINNÝCH POLITIK.....	4
3.2 MODELY RODINNÝCH POLITIK DLE GENDEROVĚ SENSITIVNÍHO DĚLENÍ.....	4
3.3 RODINNÁ POLITIKA PŘED ROKEM 1989 A PO ROCE 1989	5
3.4 TEORIE FEMINIZACE CHUDOBY	6
4 METODOLOGIE	7
4.1 KOMPARATIVNÍ PŘÍPADOVÁ STUDIE.....	7
4.2 RESPONDENTKY A PROVEDENÍ ROZHOVORŮ	8
4.3 ANALÝZA DAT A JEJICH INTERPRETACE.....	9
4.4 ÚSKALÍ STUDIE.....	10
5 VLASTNÍ VÝZKUM	11
5.1 BYDLENÍ.....	11
5.2 VZDĚLÁVÁNÍ DÍTĚTE	13
5.3 VOLNOČASOVÉ AKTIVITY.....	16
5.4 DOPRAVA.....	16
5.5 FINANČNÍ SITUACE.....	17
5.6 ZAMĚSTNÁNÍ.....	19
5.6.1 Návrat a hledání zaměstnání	20
5.6.2 Přístup zaměstnavatele.....	21
5.6.3 Pracovní doba.....	23
5.7 SLADĚNÍ PRÁCE A PÉČE O DĚTI	24
5.8 POCIT DISKRIMINACE	25
5.9 POMOC SAMOŽIVITELKÁM	26
5.10 PSYCHICKÁ ZÁTĚŽ.....	29

6 SROVNÁNÍ REŽIMŮ OČIMA SAMOŽIVITELEK	31
7 VLIV PAMĚTI A ROLE ČASU	32
8 ZÁVĚR.....	34
9 POUŽITÁ LITERATURA.....	38
10 SEZNAM PŘÍLOH.....	40
11 PŘÍLOHY	40

1 ÚVOD

Jako téma své práce jsem si zvolila problémy, které doprovázejí matky samoživitelky¹ při vstupu na trh práce po rodičovské dovolené.

V posledních desetiletích dochází k neustálým změnám v oblasti rodiny a rodinné politiky. Už od druhé poloviny dvacátého století v bohatých průmyslových společnostech vzrůstal počet rozvodů a opakovaných manželství. Došlo také ke zvýšení zaměstnanosti žen a celkově se změnily mužské a ženské sociální role. [Možný, 2006:17]

Tyto trendy pokračují i do dnešní doby. Dnes už ženy nemusí a často ani nemohou zůstat doma a starat se o domácnost. Ženy se snaží pracovat stejně jako muži a obzvláště ženy samoživitelky musí mít zaměstnání, aby své dítě nebo děti uživily. Přesto stále žijeme ve společnosti, kde může být problematické spojit roli zaměstnance a roli rodiče malého dítěte.

Rozhodla jsem se srovnávat problémy samoživitelek ve třech obdobích, v 80. letech, v 90. letech a v současnosti. Cílem tohoto srovnání je zjistit, zda se matky, které se snažily vstoupit na trh práce před revolucí, potýkaly s jinými problémy, než matky těsně po revoluci a matky dnes. Vzhledem k tomu, že se v České republice v roce 1989 změnil režim a tím pádem se i dost radikálně změnil poměry na pracovním trhu, můžeme očekávat, že se proměnily i problémy, se kterými se matky při vstupu na trh práce setkávaly.

Cílem tohoto srovnání je zjistit, zda je situace v dnešní době dle matek samoživitelek příznivější nebo naopak, jaké problémy jsou pro ně nejhorší a jak se s nimi vyrovnávají. Díky tomuto srovnání a popsání daných problémů by bylo možné do budoucna pracovat na jejich řešení a tím pádem na zlepšení situace matek samoživitelek a zjednodušení jejich života. Při rozhovorech jsme společně s matkami zjišťovali nejen jejich nejzřetelnější problémy při návratu do zaměstnání, ale i jejich subjektivní pocity.

Vzhledem k tomu, že v celoevropském měřítku můžeme hovořit o rostoucím počtu neúplných rodin a ve všech zemích bez rozdílu je naprostá většina neúplných rodin tvořena ženou žijící společně s dětmi [Šťastná, 2009:7], je toto téma poměrně aktuální.

¹ V této práci jsou za samoživitelky považovány ženy žijící bez partnera, které samy pečují o nezaopatřené dítě.

Na téma samoživitelství se zaměřilo již mnoho výzkumů v minulosti. Z výzkumů maďarské socioložky Évy Fodor, který se zabýval srovnáváním genderových režimů státně socialistických a kapitalistických společností (viz např. Fodor 2002,2003, 2004) vyplývá, že jak za kapitalismu, tak za socialismu bylo hlavní úlohou žen, starat se o děti. Ženy nebyly brány jako někdo, kdo může zastávat vysokou funkci nebo dělat závažná rozhodnutí. Jejich údělem mělo být vychovávání dětí.

Jiřina Šiklová se k situaci žen za socialismu vyjadřuje ve své knize *Feminism and the roots of apathy in the Czech Republic* následovně: “V době socialismu přinejmenším dvě generace žen viděly, že je nemožné zvládnout paralelní role – to znamená udržovat domácnost a být zaměstnány – což mělo vliv na pocit viny a trvalou frustraci, protože nebyly schopné zvládat ani jednu práci k svojí spokojenosti (...). [Šiklová, 1997: 267]

V dnešní společnosti, se matky mohou potkat s obtížemi sladit rodinný život s velkými nároky pracovního trhu. Dnes je na trhu práce velká konkurence a zaměstnavatelé často kladou důraz na vlastnosti, kterým se mohou lépe přizpůsobit ti zaměstnanci, kteří nemusejí své pracovní povinnosti sladovat s péčí o malé děti. [Vodochodský, 2007:25-26]

Tímto výzkumem bych chtěla zjistit, zda těmto výsledkům odpovídají i názory a příběhy samotných maminek. Velkým přínosem mé práce je právě srovnání a zkoumání situace matek před rokem 1989 a po tomto roce. Mým cílem je zjistit, zda z výpovědí respondentek vyplývá, že se jejich problémy změnilы vlivem přechodu ze socialistického režimu na kapitalistický.

Na počátku mé práce více přiblížím téma samoživitelství a představím základní teoretický kontext. Také čtenáře seznámím s použitou metodologií. Stěžejní část mé práce se věnuje výsledkům, které přinesly uskutečněné rozhovory. V této části jsou shrnuty a popsány jednotlivé problémy matek samoživitelek a srovnávám zde situace v rámci jednotlivých oblastí² před rokem 1989 a po tomto roce. V závěru jsou shrnuty poznatky, které výzkum přinesl, a jsou zde zodpovězeny výzkumné otázky.

² Zvolené oblasti, ve kterých se vyskytují problémy samoživitelek. Více v kapitole metodologie.

2 VÝZKUMNÉ CÍLE A OTÁZKY

Mým hlavním cílem je porovnat situaci samoživitelek v 80. letech, v 90. letech a v současnosti z hlediska problémů, se kterými se potýkaly při vstupu na trh práce, z jejich vlastního pohledu. Tyto problémy bych chtěla popsat a porovnat, jak se změnilo za posledních 25 let.

Soustředím se především na samotné příběhy samoživitelek, jak ony svou situaci a své problémy popisují. U těch, které samy zažily změnu režimu se snažím zjistit, jaké ony ve své situaci pocítily změny.

Otázky, které si ve své práci pokládám:

- Jak popisují jednotlivé samoživitelky svou situaci v 80. letech, v 90. letech a v současnosti? Jaké problémy popisují?
- Byly některé problémy, se kterými se potýkaly při vstupu na trh práce z těchto oblastí³?
 - **Vzdělávání dítěte**
 - **Volnočasové aktivity pro dítě**
 - **Finanční situace**
 - **Bydlení**
 - **Doprava do zaměstnání, do mateřské školky atd.**
 - **Zaměstnání**
- Které z problémů byly pro matky samoživitelky nejhorší?
- Byla pro vyrovnávání se s problémy důležitá některá z těchto možností?
 - **Pomoc od rodiny**
 - **Sociální péče, pomoc od státu**
 - **Pomoc a výhody od zaměstnavatele**
- Jaké rozdíly vidí matky ve změně režimu? Změnila se, změnou režimu nějak jejich situace? A proč?

³ Při volbě daných oblastí jsem vycházela z rešerše předchozích výzkumů, které se týkaly samoživitelství nebo příbuzného tématu. Některé oblasti jsem poté přidala dle vlastního uvážení. Více v kapitole metodologie.

3 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Mým hlavním cílem je zjistit, jaké jsou problémy matek samoživitelek při vstupu na trh práce. Jaké tyto problémy byly za socialismu, po revoluci a jaké jsou dnes. Následující kapitola nám poskytne teoretické pozadí ke zkoumanému problému. Nastíní nám rozdíly v rodinné politice před rokem 1989 a po tomto roce, a jak se tyto rozdíly mohly projevit ve změně problémů samoživitelek. Představíme si základní modely rodinných politik a vysvětlíme možnou příčinu některých problémů samoživitelek z hlediska feminizace chudoby.

3.1 MODEL RODINNÝCH POLITIK

V současné době jsou dva hlavní „modelové“ přístupy sociální politiky k rodině. Přístup familialistický a de-familialistický.

Familialistický model se vyznačuje konzervativním přístupem a snahou o udržení a obnovení tradičních křesťanských hodnot. Klade důraz na morální závaznost a stabilitu manželství. Ve familialistickém modelu je muž živitel a žena pečovatelka. V tomto modelu sociální politiky stát poskytuje málo sociálních služeb a podporuje především pečovatelské funkce rodiny.

De-familialistický model je model, který je nakloněn ženám, protože snižuje pečovatelskou zátěž rodiny. Snižuje míru závislosti jedince na rodině a zvyšuje jeho kontrolu nad ekonomickými zdroji. V tomto modelu jsou stěžejní opatření sociálního státu a cílem je ulehčení sladění závazku z trhu práce a pečovatelských závazků. Tento model podporuje genderovou rovnost.⁴

3.2 MODEL RODINNÝCH POLITIK DLE GENDEROVĚ SENSITIVNÍHO DĚLENÍ

Dalším dělením, které rozlišuje různé modely rodinných politik, je genderově sensitivní dělení dle typu familialismu, jak jej definovala Sigrid Leitnerová. Tato německá profesorka sociální politiky rozlišuje čtyři ideální typy rodinných politik - explicitní familialismus, volitelný familialismus, implicitní familialismus a de-familialismus [Leitner 2003: 358, 359].

⁴ Nepublikovaný zdroj, informace byly předány ústně v rámci kurzu Rodinná politika na oboru Sociologie a sociální politika na Karlově univerzitě

Z hlediska mé práce je nejdůležitější první typ (explicitní familialismus), kterému se blíží nastavení rodinné politiky v České republice a také druhý (volitelný familialismus), který je typický pro skandinávské země [Tomešová Bartáková 2009: 51] a zdá se mi být nejvhodnější modelem pro matky samoživitelky.

Explicitní familialismus klade důraz na tradičním pojetí rodiny, což znamená, že muž je živitelem a posiluje pečovatelskou funkci rodiny. V tomto typu rodinné politiky je zavedena placená rodičovská dovolená [Tomešová Bartáková 2009: 51, 52]. Explicitní familialismus doslova vynucuje pečovatelskou funkci rodiny a to jak o děti, tak i o postižené či starší členy, neboť neposkytuje téměř žádné alternativy k rodinné péči. Ženám (matkám) je dáván malý prostor pro kariéru a seberealizaci ve formě placeného zaměstnání.

Oproti tomu volitelný familialismus podporuje práva rodiny pečovat o své potomky, ale zároveň nabízí různé alternativy v podobě rozšířené formální péče o děti. Žena si tedy může vybrat, zda chce zůstat doma s dítětem nebo zda chce jít zpět do zaměstnání bez ohledu na ekonomickou stránku věci [Leitner 2003: 360-366]. Země s tímto modelem rodinné politiky jsou také prezentovány jako „země s nejlépe a nejvíce vyvinutými politikami harmonizace práce a rodiny a zároveň relativně nejvyšší fertilitou“ [Tomešová Bartáková 2009: 52]. Hlavní rozdíl mezi volitelným a explicitním familialismem spočívá v tom, že první jmenovaný model dává rodině právo na péči, zatímco druhý zmíněný typ toto právo zaměňuje s povinností [Leitner 2003: 359].

3.3 RODINNÁ POLITIKA PŘED ROKEM 1989 A PO ROCE 1989

Rodinná politika v ČSSR sledovala politické cíle, mezi kterými bylo mimo jiné i sociální a ekonomické zrovnoprávnění žen. Došlo k přesunu socializační funkce rodiny na stát a ke vzniku institucionalizované péče o nejmenší děti. Docházelo k celkové defamilizaci, kdy rodinná politika sledovala ekonomický cíl- zvýšit zaměstnanost žen. Celková snaha státu před rokem 1989, byla umožnit matkám vrátit se na trh práce a usnadnit jim skloubení pracovního a rodinného života.

Stát poskytoval přímé i nepřímé finanční dávky, mezi kterými byly například dotace z rozpočtu na jesle a mateřské školy. Největší význam v té době měly peněžité dávky. Pro matky to byl přírůstek na dítě, který byl v té době vázán na počet dětí v rodině.

Nejvýraznější změnou po roce 1989 byl návrat k tradičnímu pojetí rodiny. Na počátku 90. let byl kladen velký důraz na přenesení péče o děti zpátky do rodin. Celkově byla do konce 90. let ze strany politické reprezentace ČR rodinné politice věnována minimální pozornost.⁵

Celkově lze hodnotit vývoj rodinné politiky v České republice od 90. let 20. století jako proces legitimizace ideálu mateřské péče na plný úvazek, zvláště v případě péče o děti mladší tří let. Můžeme tedy o vývoji v oblasti opatření rodinné politiky mluvit jako o procesu refamilizace, tedy o návratu k modelu domácí péče o děti. [Formánková 2010: 86]

Z výše uvedeného vyplývá, že situace po roce 1989 byla z hlediska zajištění rodiny pro rodiče samoživitele složitější.

3.4 TEORIE FEMINIZACE CHUDOBY

Posledním teoretickým východiskem mé práce je teorie feminizace chudoby.

Tato teorie vysvětluje příčinu některých problémů, se kterými se matky samoživitelky mohou setkávat. Petr Mareš ve své knize Sociologie nerovnosti a chudoby hovoří o tzv. feminizaci chudoby, což je „*zvýšené riziko žen ocitnout se mezi chudými*“ [Mareš 1999: 51]. Uvádí zde také důvody, které k tomu vedou. Jimi jsou například platová diskriminace žen, částečné pracovní úvazky, stereotypní rozdělení rolí muže a ženy a mnohé další. Mareš uvádí, že feminizace chudoby se nejvíce dotýká neúplných rodin v čele s ženou. Tento fakt je závislý na dostupnosti pracovních míst pro tyto ženy [Mareš 1999: 52].

⁵ Nепublikovaný zdroj, informace byly předány ústně v rámci kurzu Rodinná politika na oboru Sociologie a sociální politika na Karlově univerzitě

4 METODOLOGIE

Pro výzkumnou část práce jsem zvolila *kvalitativní výzkum*, protože u mého výzkumného problému je potřeba jít do hloubky, budu se snažit získat co nejvíce informací u malého počtu jedinců a budu si pokládat spíše otázky proč? A jak? Které jsou specifické u kvalitativního výzkumu. U mého výzkumu půjde o popis, porozumění a vysvětlení daného problému.

Jako nejvíce vyhovující pro získání odpovědí na mé výzkumné otázky je v mém případě komparativní případová studie. Vzhledem k tomu, že mým hlavním cílem je zjistit, jaké měly matky samoživitelky problémy při vstupu na trh práce před revolucí, těsně po revoluci a dnes, a jak se tyto problémy změnily, je komparativní případová studie vyhovující. Porovnáványmi případy tedy budou odpovědi získané z rozhovorů s šesti matkami samoživitelkami, z nichž dvě vstupovaly na trh práce před revolucí, dvě v letech po revoluci a poslední dvě v dnešní době. Případová studie je nejvíce vyhovující právě z důvodu, že spočívá v podrobném popisu jednoho nebo několika málo případů. [Hendl 2005:103]

4.1 KOMPARATIVNÍ PŘÍPADOVÁ STUDIE

Vlastní data jsem čerpala z polostrukturovaných rozhovorů s matkami samoživitelkami. Hlavní výhodou polostrukturovaného rozhovoru spatřuji v tom, že pomáhá udržet základní linii rozhovoru díky předem naplánovaným okruhům otázek a zároveň dává prostor respondentům téma více rozvést.

Jako scénář k rozhovorům jsem navrhla pět základních oblastí, ve kterých by se mohly vyskytovat problémy samoživitelek. K těmto oblastem jsem došla jednak logickou úvahou a také předchozím bádáním v oblasti problémů samoživitelství. Tyto kategorie problémů se rovněž promítají v disertační práci Evy Hejzlarové *Samoživitelství jako veřejně-politický problém: vymezení problému různými aktéry a návrh politiky*. Také v sociologické studii Dudové a Hastrmanové, *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. A rovněž jsem vycházela z knihy *Cesta zpátky: Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice* od Tomešové a Bartákové.

Zvolené oblasti problémů:

- Bydlení
- Vzdělání dítěte
- Volnočasové aktivity pro dítě
- Finance
- Zaměstnání

Ke každému okruhu jsem si sepsala dále konkrétnější otázky, které k danému tématy byly relevantní. V rozhovorech pak nebylo nutné se nezbytně držet všech stanovených okruhů otázek, spíš jen dodržovat základní stanovenou linii a dohlížet, zda se respondentky vyjádřily ke všemu podstatnému. Na závěr jsem také nechala volnější otázky, aby se respondentky mohly vyjádřit k tomu, co jsme v rozhovoru například nezmínily. U těch respondentek, které zažily přechod obou režimů, jsem se je ještě snažila vést k nějakému srovnání z jejich pohledu. Pilotáž jsem bohužel neměla možnost provádět. A to z důvodu obtížného shánění respondentek.

4.2 RESPONDENTKY A PROVEDENÍ ROZHovorŮ

Mým záměrem bylo, aby mým výzkumným souborem byly ženy, které byly matkami samoživitelkami a usilovaly o vstup na trh práce před revolucí, dále ženy, které byly v této situaci po revoluci a ženy, kterých se tato situace týká dnes. Respondentky byly tedy vybírány záměrným výběrem, potřebovala jsem získat respondentky splňující tato určitá kritéria. Nakonec se mi podařilo realizovat šest rozhovorů, z něhož dvě matky vstupovaly na trh práce po roce 2010, jedna v roce 2002, dvě matky v roce 1988 a poslední rozhovor byl s matkou, která se po mateřské vracela dvakrát relativně blízko po sobě v roce 1987 a 1990. Nejde tedy o longitudinální výzkum, období 25 let není zkoumáno v průběhu. V mém výzkumu je především z praktických důvodů zkoumán pouze výběr několika případů v daných obdobích.

Všechny tři samoživitelky, které se vracely na trh práce před revolucí, zažily změnu režimů ještě s malým dítětem a byly schopné z jejich vlastních zkušeností oba dva režimy srovnávat.

SAMOŽIVITELKA	ROK NÁVRATU NA TRH PRÁCE
CELIE	1988
DANA	1988
ANDREA	1987, 1990
HANA	2002
BĚTKA	2011
EVA	2011

Zdroj: autorka

Vyhledávání respondentek nebylo snadné, ale nakonec jsem kontakty získala jednak přes vlastní známé a dva kontakty mi poskytla paní Hejzlarová, která vedla můj bakalářský seminář. Čtyři matky ze šesti dotazovaných bydlely v době, kdy se vracely na trh práce v Praze a dvě v menších městech.

Při domlouvání schůzek jsem se vždy snažila vyjít vstříc dotazovaným a volbu místa a času jsem nechávala na nich. Všechny rozhovory se uskutečnily v domácnosti matek, až na jeden, který se uskutečnil u mě doma. Rozhovory trvaly mezi 15-45 minutami s tím, že ten nejkratší byl bohužel přerušen z důvodu citového vypětí dotazované. Zbytek rozhovoru jsem si poté už nemohla z etických důvodů nahrávat a pouze jsem si následně udělala poznámky, které jsem rovněž použila. Rozhovory byly vždy delší s matkami, které vstupovaly na trh práce za socialismu a to především z důvodu, že docházelo také ke srovnávání obou režimů, což zabralo více času.

4.3 ANALÝZA DAT A JEJICH INTERPRETACE

Před uskutečněním všech rozhovorů jsem matky požádala o souhlas s nahráváním a vzhledem k tomu, že to žádná s respondentek nepovažovala za problém, byly rozhovory nahrávány přímo na diktafon nebo diktafon v mobilním telefonu.

Poté jsem všechny rozhovory doslovně přepsala. Někde jsem pouze vynechala pasáže, které se netýkaly daného tématu. Úryvky z výpovědí, které používám v této práci, jsem částečně převedla do spisovného jazyka. Přepisy jsem

následně anonymizovala, a tam, kde to bylo z důvodu rozlišení jednotlivých případů nutné, jsem zvolila jiná, vymyšlená jména.

Při analýze dat jsem použila prvky kvalitativní obsahové analýzy, ale ne v celém jejím rozsahu. Data jsem roztrídila do kategorií podle tematických okruhů, ze kterých jsem vycházela i při rozhovorech. To mi pomohlo roztrdit výpovědi respondentek.

Kategorie z jednotlivých rozhovorů jsem poté přiřadila k sobě a následně je porovnávala. V jednotlivých kategoriích jsou zahrnuty postoje, názory a hodnocení matek.

4.4 ÚSKALÍ STUDIE

Za jedno z největších úskalí při designu případové studie považuji obtížnou generalizaci daných zjištění. Vzhledem k velmi malému počtu respondentů se nedá moc uvažovat o zobecnění zjištění. Ale i přes horší možnost zobecnění je daný výzkum relevantní. Podrobný popis, i když jen několika málo případů ukáže obtížnou situaci matek samoživitelek a ukáže nám, zda se problémy se kterými se matky setkávaly a setkávají, nějak změnil.

Dalším úskalím je už výše zmiňovaný problematický výběr respondentek, tak aby vyhovovaly kritériím daných výzkumem. Vzhledem k obtížnosti shánění vhodných respondentek, jsem všechny své kontakty sehnala přes osobu nějak blízkou a díky tomu si myslím, že byly matky i otevřenější a vstřícnější. I když jsem se s žádnou z nich předtím nesešla, nebraly mne jako cizí osobu a mluvily poměrně otevřeně.

S dalším úskalím, se kterým musíme počítat je vliv času na paměť respondentek a jejich výpovědi, jelikož některé z nich vypovídaly o 25 let starých skutečnostech. Konkrétněji se této problematice věnuji v jedné z následujících kapitol, ale musíme brát v potaz, že přesnost vybavené vzpomínky pravděpodobně nikdy není stoprocentní, a to, co nám respondent vypoví, zcela neodpovídá situaci, kterou skutečně prožil.“ [Vinopal, 2007:2]

„Problematika paměti a vybavování příslušných informací je proto v kontextu výzkumného rozhovoru velice důležitá. Má přímou souvislost s kvalitou získávaných dat, zejména s jejich přesností a spolehlivostí, a neměla by zůstat mimo pozornost výzkumníků a sociálních vědců.“ [Vinopal, 2007:5]

5 VLASTNÍ VÝZKUM

5.1 BYDLENÍ

Po roce 1948 se univerzálním vlastníkem bytové fondu stal stát. Užívání bytu bylo politicky vymezeno sociálním nárokem občana vůči státu a bytový fond byl ve státním a kolektivním vlastnictví. Jednotlivci nebo rodiny, kteří bytový fond využívali, získávaly právo na „trvalé užívání bytu“, pořadník byl sestavován podle zákona. „Státní“ byt nebylo možné si koupit, šlo jen získat dekret jako právo k užívání – na černo ho koupit, směnit nebo jinak získat.

V počátcích socialismu existovala jen státní bytová výstavba, ale postupem času se ukázalo, že centrálně plánovaná účelná správa a finanční služba není žádoucím způsobem funkční a pružná. Proto vznikla socialistická instituce stavebních bytových družstev (SBD). Bydlení v „družstevním“ bylo ovšem v porovnání s bydlením ve „státním“ nákladnější. [Novotný 2012] Mladým rodinám byly poskytovány bezúročné či zčásti odepisovatelné půjčky. V řadě případů bylo možné získat podnikový byt. Dekrety na byty se předávaly rodinám bezplatně. Nájemné činilo podstatně méně než 10 % průměrného příjmu. [Herman 2013]

Při transformaci bytové politiky po roce 1989, došlo k přesunu zodpovědnosti státu na jiné subjekty. Byla snaha o minimalizaci úlohy státu v bytové politice a o přesun kompetencí z centra na lokální úroveň (obce). Cílem bylo maximální využití soukromého sektoru na úkor veřejného. [Potůček, Radičová 1998: 57]

V roce 2013 tvořily náklady za bydlení (nejenom nájemné, ale i výdaje za vodu, elektřinu, plyn) průměrně v členských zemích Evropské unie 23,6 % výdajů všech domácností. Jedná se o průměrnou hodnotu, u jednočlenných domácností je tento poměr samozřejmě vyšší. Při pořízení vlastního bydlení je pro řadu domácností hypoteční úvěr nebo úvěr ze stavebního spoření nutností. Při součtu výdajů za bydlení a splátek úvěru zaplatí tyto domácnosti na všech nákladech spojených s bydlením polovinu rodinného příjmu. [Gola 2013]

Všech samoživitelek jsem se ptala na bytovou situaci, protože náklady na bydlení se zdály jako nejobemnější finanční položka. Ukázalo se, že pouze dvě matky z šesti dotazovaných se o bydlení postaraly samy, bez pomoci rodičů. Jedna

z nich byla samoživitelkou před revolucí a zvládla platit nájemné v bytě v Praze, než se přestěhovali. *(„Jojo normálně nájemní byt tady na Vinohradech. Tehdy nebyly ty zóny, takže to bylo celostátně, prostě na počet metrů. Já jako vždy znova opakuji, že kdybych měla dneska užít to, co jsem uživila celý život, tak ani náhodou“*(Andrea))

Druhá matka, která se o bydlení starala sama, je také z Prahy a na trh práce vstupovala až nyní. Na byt měla hypotéku, kterou splácela sama.

Matka, která vstupovala na trh práce v roce 2002, měla na byt rovněž hypotéku, ale pomohla jí rodina, bez které by pravděpodobně musela odejít z bytu, bydlet k matce.

(„No bylo to jen tak tak a vlastně na bydlení, protože bydlíme ve svém, nebydlíme s rodiči, tak jsem splácela byt, takže tam mi taky pomáhala rodina, nejvíc teda rodiče.“(Hana))

Ostatní tři matky, se kterými byl rozhovor proveden, byt zdědily, což jim určitě velmi ulehčilo situaci, obzvláště když samoživitelka z doby před revolucí, popisuje bydlení, které přiděloval stát jako něco katastrofického.

(„No bydlení bylo hodně zoufalé teda, sehnat byt bylo úplně šílené, protože všechno bylo na přiděl a všechno bylo na pořadníky. Byty teda byly zoufalé, byly příšerné byty.“(Célie))

V případě bydlení se zdá, že situace byla pro všechny samoživitelky, které byly dotazované stejná. A to jak před revolucí, tak po ní. Čtyři ze šesti dotazovaných, byt zdědily a doba zde nehraje roli a dvě matky se o byt postaraly samy, opět každá z jiného časového období. Rozdíly byly tedy spíše ve způsobu získání bytu. Problémy s bydlením neovlivňovala teda ani tak doba, jako spíše to, zda byt mohly zdědit a zda jim měl kdo pomoci.

5.2 VZDĚLÁVÁNÍ DÍTĚTE

Za minulého režimu bylo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ústředním orgánem státní správy pro předškolní zařízení, školská zařízení, základní školy, střední školy i vysoké školy. [Zákon České národní rady o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky, 1969] Mateřskou školu mohly navštěvovat děti od tří let věku až do svého nástupu do základní školy, docházka nebyla povinná. V místě, kde nebyly zřízeny jesle, mohly být do mateřské školy přijímány děti již od dvou let. Mohla být také zřizována společná zařízení mateřská škola a jesle. [MSMT, 2010] Stát také poskytoval dotace z rozpočtu na jesle a mateřské školy.

Na začátku 90. let bylo v České republice 1043 jeslí, v roce 2009 už pouze 46 jeslí. Jesle navštěvuje cca 1% dětí. Od roku 2012 jesle již nespádají do rezortu zdravotnictví (nadále mají fungovat pouze jako vázané živnosti). Mateřských škol bylo v roce 2007/2008: 4 808 a v roce 2010 bylo odmítnuto více než 40 000 žádostí o umístění dítěte do mateřské školy. Existuje též možnost vzniku soukromých, případně církevních jeslí či mateřských škol, ale ta je dostupná jen pro vysoce příjmové rodiny stejně jako hlídání dětí v domácnosti chůvou.

Výrazný pokles kapacity veřejných služeb pečujících o malé děti v předškolním věku je výrazným problémem současné rodinné politiky stejně jako nedostatečná státní podpora zajištění formální péče o děti.⁶ Tyto trendy přináší proces refamilizace v oblasti opatření rodinné politiky, který v České republice nastal od 90. let 20. století.

Dostupnost školek se dnes také liší podle regionu (problém příměstských regionů, vesnic), jakož se liší i podmínky stanovené pro přijetí dítěte do školy. O přijetí dítěte k předškolnímu vzdělávání, tedy zároveň o právu dítěte na vzdělání, rozhoduje výlučně ředitel/ka školy, a to dle školského zákona a správního řádu. Ředitel/ka školy a školského zařízení, které zřizuje stát, kraj, obec nebo svazek obcí, rozhoduje o přijetí dítěte z pozice orgánu státní správy.

Vzhledem k tomu, že kapacita mateřských škol obvykle nedovoluje přijmout všechny děti, zveřejněná kritéria deklarují, které skutečnosti jsou pro ředitele důležité při rozhodování o přijetí či nepřijetí dítěte.

⁶Nepublikovaný zdroj, informace byly předány ústně v rámci kurzu Rodinná politika na oboru Sociologie a sociální politika na Karlově univerzitě

Samotná kritéria především napomáhají předvídatelnosti. Nemají na rozdíl od rozhodnutí právně závazný charakter; je na řediteli/ředitelce, aby jednotlivá kritéria mezi sebou pečlivě vážil/a. [Svaz měst a obcí ČR, 2012]

Problém, který se v posledních letech stává stále palčivější, je neuzpůsobení otevíracích hodin mateřských škol potřebám pracujících rodičů a nově i přizpůsobení očekávanému lokálnímu vzrůstu počtu dětí v předškolním věku. [MPSV, 2005]

V oblasti vzdělávání a péče o dítě z odpovědí respondentek vyplynulo, že v současnosti je daleko větší problém s umístěním dítěte do předškolního zařízení (především mateřské školy) než za minulého režimu. Před rokem 1989 tento problém žádná z matek nevedla. Pouze v jednom případě před revolucí, musela matka na umístění syna do jeslí čekat.

(„Jediný co jsem čekala, tak s tím druhým synem jsem čekala čtyři měsíce na ty jesle. Potom tím, že jsem byla samoživitelka a do jeslí jsme dojížděli tři km tam a tři km zpátky a v Jánkách byla školka, tak ho vzali přednostně, nebo přednostně, jako s výjimkou, že mu ještě nebyli tři roky a oni mi ho vzali, protože jsem tam chodila prostě brečet a meldovat že to nemůžeme zvládat.“(Celie))

Zdá se, že před rokem 1989 bylo školek dostatek, takže umístit dítě do školky ve třech letech nebyl problém. A to ani u dvou respondentek z Prahy, ani u té, která je z menšího města.

(„Teda fungovali velmi dobře ty jesle a velmi dobře i školky, každá větší fabrika měla svojí školku, která ale brala i děti, které nebyly jenom fabričky, takže fabrika postavila školku a půl školky patřilo městu a půl fabrice, podíleli se na tom společně.“ (Celie))

U dvou respondentek dokonce ve školce braly v té době zřetel i na to, že je žena samoživitelka a vyšli ji vstříc.

(„Dcera od roku, když jsem začala studovat tak začala chodit do jeslí, a do jeslí chodila do tří let a od tří let začala chodit do mateřské školky... To bylo dostupné v tom, že tím že jsem byla samoživitelka, tak jsem měla určitý body plus a vůbec nebyl žádný problém, že bychom se do té školky nedostali.“(Dana))

Stejně pro oba režimy bylo podle výpovědí respondentek placení mateřských školek i jeslí.

(„Taky, taky. A myslím, že to bylo tak jako poměrná částka co je teď, protože se platily obědy a platilo se, že se ve školce pere a takové ty věci a nejdražší byly jesle.“(Celie))

S mateřskou školou neměla problém ani matka, která vstupovala na trh práce v roce 2002, ale zase bydlela v menším městě, kde je možná více školek na menší počet dětí.

Obě matky, které se vracely na trh práce v roce 2011, měly s umístěním svého dítěte v mateřské školce problém. První maminka chtěla využívat jesle, ale z důvodu časté nemoci syna a poměrně vysoké finanční částce za jesle, která se v případě nemoci nevracela, musela nakonec využívat hlídání prostřednictvím chův, které sháněla přes různé inzeráty, s čímž měla velmi špatnou zkušenost.

Když mohl syn konečně nastoupit do mateřské školy, nebylo pro něj místo. Bohužel školky dnes jako kritérium pro přijetí berou pouze věk dítěte a místo bydliště, a tak mamince syna vzali pouze do vzdálenější školky, což ji znemožňovalo stíhat svou práci. *(„No tak to byl problém, to je pravda, protože v dnešní době matky samoživitelky neupřednostňují, což já jsem se ani ničeho takového nikdy nedomáhala, ale když jsem se jednou zeptala teda paní ředitelky, protože syn právě se narodil v srpnu, což znamená, že je až úplně na konci pořadníku při nástupu do mateřské školky a vlastně oni preferují děti pouze podle věku, to je vlastně jediné kritérium a trvalý pobyt. To jsme teda byli až na konci pořadníku a jiné faktory se tam nezohledňují. Takže my jsme se tady vůbec nedostali. A poblíž do školky nás vzali až někdy o prázdninách, že se jim uvolnila kapacita tady do školky dvě stanice autobusem a pak asi ještě 100 metrů pěšky do kopce, takže jsem říkala, to je jako pro mě sice prima že nás vzali do školky, ale nějakým způsobem nevím, jak to budu ráno dělat.“(Bětko))*

Nakonec se paní ředitelce ve školce, poblíž matčina domu, matky zželelo, a když se jí uvolnila dvě místa ve školce, vyšla mamince vstříc. Původní situace, ale vypadala pro matku samoživitelku velmi obtížně.

Podobnou situaci zažila i druhá maminka, jejíž tříletou dceru do školky kvůli nedostatku volných míst nevzali a musela se svou dcerou zůstat doma o rok déle a do školky jí dát až ve čtyřech letech. *(„Jo bylo plno, tak mi jí nechtěli vzít. Takže jsem měla i potvrzení od zaměstnavatele že by mě vzali zpátky do práce ale...No v Teplicích asi tři protože jsme bydleli v Teplicích kdysi a v Praze to byly asi 4 ...Jo, že je prostě tříletá a že jí nevezmou.“(Eva))*

5.3 VOLNOČASOVÉ AKTIVITY

Za socialismu byl sice rejstřík aktivit spjatý s mimoškolní výchovou poměrně omezený, ale naplňoval hlavní cíle působení socialistické společnosti na děti. Tvořila jej především organizovaná zájmová činnost dětí v různých kroužcích, dále pak pomoc v přípravě na vyučování a také tzv. vlastní služby žáků. Kromě školy se na mimoškolní aktivitě dětí podílely i společenské organizace a instituce zejména Pionýrská organizace ČSM. [Knapík 2013: 90]

Dnes je mimoškolní výchova realizována vlastními prostředky školy, ve spolupráci s některými společenskými organizacemi a kulturními institucemi. Na výchově se také podílejí stále více a všestranněji společenské organizace a kulturní zařízení. [Pospíšil 2009]

„Mimoškolní výchova a činnost, pořádání kurzů, školení, včetně lektorské činnosti“ se řadí mezi volné živnosti. Konkrétní náplní činnosti je výchova dětí nad tři roky věku v předškolních zařízeních, výuka v soukromých školách a zařízeních sloužících odbornému vzdělávání. [VUPSV]

Z rozhovorů vyplynulo, že nebyl problém, aby děti matek samoživitelek navštěvovaly různé zájmové kroužky. A to ani před revolucí, ani po revoluci. Rozdíl byl v tom, že před revolucí bylo podle jedné z matek více kroužků zadarmo. I pokud, ale byly placené, matky si je většinou mohly pro své děti dovolit. Jediný problém byl u samoživitelky z Jánských Lázní, kde byly kroužky dostupné až ve větším městě, kam by museli dojíždět, což nešlo finančně ani časově zvládnout. Jedné z dotazovaných žen, musela finančně pomáhat rodina, jinak by si nemohla dovolit platit dětem účast v kroužcích. *(„No to byl docela problém, protože kdyby asi obě děti chtěli, tak to už nevím, jak bych to zvládla, ale dcera byla ještě malá, takže tím, že byla v té školce, tak už pak nechtěla nikam a syn ten chtěl chodit na klavír, a tam mi teda přispěl otec, myslím teda na hodiny, protože starý klavír jsme měli.“ (Hana))*

5.4 DOPRAVA

Největší rozdíl, který vyplynul z rozhovorů ohledně dopravy, byl ten, že obě matky, které se vracely na trh práce v roce 2011, mají auto, bez kterého by svou situaci nezvládly. *(„No autem jo, ale jediné protože mám auto, autobusem bych to neskloubila s prací. To by nešlo.“ (Eva))*

Čtyři ostatní maminky svou situaci musely zvládnout bez auta. V tomto případě to lze vysvětlit jednak tím, že za socialismu bylo aut mnohem méně a matka samoživitelka si ho mohla dovolit jen těžko, zatímco dnes je auto bráno jako něco, bez čeho se neobejdeme. A za druhé, všechny čtyři matky, které auto neměly, ho ani nepotřebovaly, protože vše měly poblíž domova poměrně lehce dostupné. Jen jedna matka musela dojíždět se synem 3 km do jeslí a zpět, ale jak sama uvádí, buď jezdili autobusem anebo syna někdo vyzvedl. A také to bylo jen po určitou krátkou dobu, než vzali syna do školy už poblíž jejich bydliště. *(„Já jsem musela ráno vstát odvést ho autobusem tři km do jeslí vrátit se zpátky, šla jsem do práce, jenomže já jsem prodávala v obchodě a obchod měl otevřeno od osmi do dvanácti a od půl druhé do pěti. Já jsem měla ještě v úplném tom začátku paní vedoucí tak skvělou, že ona mi dovolila v pracovní době odpoledne dojet do těch jeslí, dítě si přinést do práce. A když někdo okolo jel tak jak to bylo na malém městě, tak jednou ho přivezl ten, pak jsem zase já vezla někomu.“(Celie))*

5.5 FINANČNÍ SITUACE

Aby mohly samoživitelky zvládnout svou finanční situaci a postarat se o děti i o sebe, musely se naučit hospodařit s penězi. To je sdělení, které vyplývá ze všech provedených rozhovorů. Přestože jednotlivé situace matek byly rozdílné (někdy více pomáhala rodina, někdy měla samoživitelka větší příjem) ve všech případech bylo nutné šetřit a s financemi dobře hospodařit.

Paní Andrea uvádí, že ani před revolucí ani po revoluci nikdy neměla pocit, že by se finančně propadla až úplně na dno. Před revolucí nejprve pracovala ve výchovných ústavech a pak uklízela domy. A v té době uživila sebe i své dítě z platu uklízečky. Což jak sama říká, by dnes už nebylo možné. *(„My jsme opravdu nebyli majetní, ale normálně jsme přežívali, z těch opravdu nejodpadovějších zaměstnání. Já jsem tady chodila umývat baráky. Tady shodou okolností na Vinohradech a z toho jsem platila byt, dítě, všechno. Zkuste se zeptat nějaké uklízečky, jestli dnes vyžije z jednoho úklidu. Ani sama.“ (Andrea))*

Po revoluci vyučovala ve škole a přivydělávala si překládáním. Finanční problémy jí nastaly až kolem roku 1996, kdy bylo překladů méně. Nevěděla, kdy přesně dostane peníze, a tak si někdy musela peníze i půjčit.

Paní Célie na mou otázku na její finanční situaci odpověděla, že to bylo velmi náročné, ale muselo to jít. Peníze měla vždy rozpočítané na korunu a od roku 1990 měla také dvě zaměstnání. *(„Přežít to lze, není to nic příjemného, ale zvládli jsme to.“ (Célie))*

U paní Dany byla situace specifická tím, že než se vrátila na trh práce, tak tři roky studovala. Během studia byla její dcera v jeslích. V době kdy studovala, tak s dcerou bydlely u rodičů, takže nemusely platit nájem za byt. Ostatní náklady platila z prospěchového stipendia, které dostávala, z alimentů od manžela a z příspěvku od státu na dítě. Poté co nastoupila do práce, ještě nějakou dobu žily s rodiči a v roce 1992 se přestěhovaly do vlastního bytu, který zdědila po prarodičích. Zároveň měla paní Dana od roku 1990 i druhé zaměstnání.

Paní Hana, která se na trh práce vracela v roce 2002, v rozhovoru uvádí, že bez pomoci rodiny by svou situaci nikdy nezvládla. I ona měla dvě zaměstnání, ale manžel ji výživné neplatil a kromě přídavků na děti nemohla pobírat nic. Musela splácet hypotéku a s dalšími výdaji by ani z jejích dvou platů nikdy nevyžili.

Maminka Bětka ve své výpovědi uvádí, že ačkoliv je jejich situace obtížná, zvládnout lze. Ona jediná má jen jedno zaměstnání a přesto je schopna platit hypotéku. Od státu nepobírá žádné příspěvky a manžel výživné také moc neplatí.⁷ *(„Teď už jsou to skoro tři roky, co jsme takhle sami a kupodivu nějak to lze, je pravda, že je to obtížné. Máme hypotéku a takové různé věci a samozřejmě zároveň syn potřebuje oblečení a boty a tak. Ale nějakým způsobem to zvládáme.“ (Bětka))*

Maminka Eva byt, ve kterém bydlí, zdědila, což jí velmi pomohlo. Zároveň ale říká, že kromě dalších nutných výdajů, chce mít peníze na cestování, na kroužky pro dceru, musí si platit auto. Ze všech těchto důvodů má také dvě zaměstnání. Zaměstnání a přívýdělek v podobě masírování. *(„Já si ještě přivydělávám masírováním po večerech, takže já každý večer masíruji, když dám malou spát. Je to určitě zvládnutelné, ale vzhledem k tomu, že mám auto a mám požadavky docela vysoké na cestování, ne na komfort, ale rády lyžujeme a plaveme, takže nějaké zájmy a ty kroužky taky něco stojí.“ (Eva))*

V této oblasti problémů samoživitelek nelze říci, že by z výpovědí samoživitelek vyplývaly velké rozdíly mezi problémy s financemi v době před

⁷ Respondentka Bětka pracuje v oboru optika a optometrie. Je možné, že to že zvládá svou finanční situaci sama pouze z jednoho výdělku, je způsobeno vyšším platem v tomto oboru.

revolucí a v době po ní. Ve všech popisovaných situacích matky uvádějí, že jejich situace je obtížná, ale zvládnout lze.

Přesto si po roce 1989 všechny matky až na jednu výjimku našly druhý přivýdělek, (na což poukazují v kapitole týkající se právě zaměstnání.) aby pokryly náklady na základní potřeby, které se s novým režimem zvýšily. Také riziko žen ocitnout se mezi chudými, se zvýšilo až po roce 1989. Podle teorie feminizace chudoby je zvýšené riziko žen ocitnout se mezi chudými spojeno především s dostupností pracovních míst pro ženy, platovou diskriminací žen, částečnými pracovními úvazky atd. Všechny tyto důvody jsou spojené s trhem práce a za minulého režimu, kdy fungoval systém plné zaměstnanosti a podpora zaměstnanosti žen, nemohly být samoživitelky z těchto uvedených důvodů chudobou ohroženy.

5.6 ZAMĚSTNÁNÍ

Před rokem 1989 se celá soustava socialismu odvíjela od principu plné zaměstnanosti, přičemž práce byla vynucována zákonem. Klíčovou kategorií, od níž se odvozoval sociální status, sociální výhody a možnost participovat na sociálních opatřeních, byla kategorie pracujících. Od práva-povinnosti pracovat se do značné míry odvozovala pozornost věnována rodinám s nezaopatřenými dětmi: rozvinula se síť jeslí a mateřských škol pečujících o děti zaměstnaných rodičů. Zaměstnanost žen dále podporovaly nivelizace platů a nízká příjmová úroveň. Lze dokonce říci, že v politice odměň za práci a sociálních dávek nebyl rozhodující výkon, ale nutné náklady na reprodukci pracovní síly. [Potůček 1995: 27]

Za socialismu byla hlavním cílem plná zaměstnanost. Pracovat bylo povinné. Lidé tak nemuseli mít obavy ze ztráty zaměstnání (nebyli ohroženi ani při kritickém vztahu k nadřízeným. Snadno si našli práci kdekoliv jinde). [Herman, 2013]

Dokud existoval sovětský blok a komunistická moc, reformní ekonomové se neodvážili slovo „privatizace“ ani vyslovit. Soukromé podnikání na bázi soukromého vlastnictví bylo myslitelné jen „na okraji“ ekonomiky v zemědělské malovýrobě a v drobném obchodu a službách. Reformy nebyly nikde schopny překročit svůj stín – kolektivní vlastnictví. Teprve po revolucích roku 1989 přišla na pořad dne privatizace. Lze říci, že jádrem transformace, tím, co transformaci odlišovalo od reformu socialismu, byla právě privatizace. [Holman 2000: 44]

Konec komunistického režimu a realizování tržní ekonomiky přinesly významné změny v oblasti trhu práce a struktury zaměstnanosti. Mobilita pracovních sil se zvýšila, absolutní počet zaměstnaných lidí se snížil, došlo k důležitým změnám v odvětví struktury pracovních příležitostí. Stát ztratil svou úlohu hlavního zaměstnavatele. Nezaměstnanost se stala novým znakem každodenního ekonomického a sociálního života. [Potůček, Radičová 1998: 28]

Bývalé socialistické země trpěly přezaměstnaností. Fenomén měkkých plánů a měkkých rozpočtů motivoval podniky k tomu, aby zaměstnávaly zbytečně mnoho lidí. Když začala transformace, podniky pod tlakem poklesu poptávky začaly snižovat produkci i zaměstnanost. Mnoho lidí ale odcházelo ze zaměstnání, aniž by hledali nové. To se týkalo hlavně důchodců a žen, ale také lidí, kteří začali sami podnikat. [Holman 2000: 72]

Problémy, které matky popisovaly v oblasti zaměstnání, byly pro mou práci stěžejní. Proto jsem při rozhovorech na toto téma kladla nejvíce otázek. Kategorii zaměstnání jsem vzhledem k většímu množství popisovaných problémům rozdělila dále na menší podkategorie. První z nich se zabývá hledáním zaměstnání nebo návratem do zaměstnání, tedy problémy spojené s návratem po rodičovské dovolené do starého zaměstnání či hledání nového. Další podkategorii tvoří přístup zaměstnavatele. Jaké mají samoživitelky zkušenosti s přístupem svých zaměstnavatelů, zda jim vycházeli vstříc, nebo naopak na to, že jsou samoživitelky, nebrali zřetel. V poslední velmi důležité podkategorii jsou popsány problémy spojené s pracovní dobou samoživitelek a obtíže při sladění jejich práce s péčí o domácnost a děti.

5.6.1 Návrat a hledání zaměstnání

Prvním překvapivým zjištěním v této kategorii bylo, že pouze jedna matka z šesti dotazovaných se po mateřské dovolené vracela do své bývalé práce. Do svého původního zaměstnání se vracela v roce 1988 a ve svých odpovědích rovněž uvádí, že v té době, nebyl problém najít si zaměstnání. Druhá matka, která nastupovala do zaměstnání rovněž v roce 1988, také problém neměla. Její případ byl specifickým tím, že v té době dokončila studium na vysoké škole a měla dokonce tři nabídky zaměstnání, ze kterých si vybírala. *(„Vůbec ne. Já mám vystudovanou ekonomiku průmyslu a zavolala jsem, bez jakéhokoliv, že by mě někdo někde doporučil, to ne.*

Zavolala jsem asi na tři místa, kde měli zájem, a já jsem si nakonec vybrala zaměstnání, které bylo blízko.“(Dana))

Třetí samoživitelka, která se vracela do práce také za minulého režimu, konkrétně v roce 1987, se do svého bývalého zaměstnání vrátit nemohla. Pracovala v ústavech, kde pracovní doba byla odpoledne nebo v noci a to s malým dítětem nebylo možné. Její hledání nového zaměstnání bylo obtížnější, protože byla chartistkou. Nakonec chodila uklízet domy v Praze. Po revoluci už pro ni byla situace lepší. Vyučovala angličtinu a přivydělávala si překládáním.

Paní Hana se do práce vracela v roce 2002. Najít si zaměstnání pro ni nebyl problém, ale jak sama uvádí, měla spíše štěstí. Nejprve ji práci nabídla její známá a poté měla možnost vyučovat na gymnáziu.

Obě dvě samoživitelky, které se na trh práce vracely v roce 2011, se rovněž do své minulé práce vrátit nemohly. Firma, ve které pracovala paní Bětka, byla v likvidaci, a tak si našla místo u konkurence. To pro ni nebylo tak těžké, protože ve stejném oboru pracovala na půl úvazku již při rodičovské dovolené. *(„Práci jsem si našla hned. Protože v tom oboru kde pracuji, už mám nějakou praxi a díky té situaci, jsem z praxe nevypadla tak se o mě stále vědělo, takže to nebylo zase tak těžké potom práci najít.“(Bětka))*

Paní Eva se do svého dřívějšího zaměstnání vrátit nemohla, protože pracovala ve firmě, která se starala o export výrobků do USA a pracovní doba zde byla do 18 hodin. Jak sama uvádí, najít si nové zaměstnání nebyl problém, práci si sehnala již při prvním pohovoru.

Problémy, se kterými se samoživitelky setkávaly při hledání zaměstnání, nejsou vázány na to, zda se vracely do práce před rokem 1989 nebo po něm. Nelze tedy říct, zda to bylo pro matky, které se vracely do práce za minulého režimu snazší nebo naopak. Problémy, které respondentky v této oblasti uvádějí, jsou velmi různorodé a liší se podle individuální situace každé samoživitelky. Nelze je proto příliš zobecňovat.

5.6.2 Přístup zaměstnavatele

V této kategorii už můžeme hovořit o změnách, které vyplývají z výpovědí samoživitelek před rokem 1989 a po tomto roce. Žádná ze tří respondentek, jejichž návrat na trh práce datujeme před rokem 1989, se nesešla se špatným přístupem

zaměstnavatele. Paní Andrea uvádí, že to že je samoživitelka v té době nikoho nezajímalo, paní Dana se rovněž s žádným špatným přístupem zaměstnavatele nesešla. Paní Celie dokonce ve svých odpovědích uvedla, že jí její zaměstnavatelka vyšla vstříc. *(„Já jsem měla ještě v úplném začátku paní vedoucí tak skvělou, že mi dovolila v pracovní době odpoledne dojet do jeslí a dítě si přivést do práce.“(Celie))*

Když jsem se na tuto problematiku zaměřila s matkami, které začaly pracovat až po revoluci, jejich výpovědi byly rozdílné. Paní Hana, která se vracela na trh práce v roce 2002, byla nejdříve v práci spokojená, ale později na ni její zaměstnavatelka začala klást nároky, které pro ni, jako pro matku s malým dítětem byly příliš vysoké a vedlo to až ke změně zaměstnání. *(„No ze začátku se zdálo, že bude vycházet, ale pak začaly problémy, protože pokud bych měla jen učit, tak by to bylo v pořádku. Ale ona pak majitelka té školy chtěla, abych se zúčastňovala i jiných akcí, než byly jenom vyučovací hodiny. Oni třeba pořádali večer pro klienty té jazykové školy nějaké akce. A ona samozřejmě chtěla, jednak at' tam jsem a jednak at' to organizuji. A to už to teda bylo neúnosné, nechtěla jsem děti nechávat samotné doma a neměla jsem už ani sílu ani čas něco takového organizovat.“(Hana))*

Ani paní Bětka neměla s přístupem zaměstnavatele dobré zkušenosti. Chtěla se s ním domluvit na volnější pracovní době, aby se stihla starat o svého syna. Její zaměstnavatel jí vstříc nevyšel a tak pracovala do 18 hodin do večera. Domů z práce se vracela v půl sedmé. Tyto okolnosti vedly k tomu, že se rovněž rozhodla své zaměstnání změnit. *(„No nevyšel. Nevyšel mi vstříc, takže hlídání jsem musela zajišťovat pomocí chův. Celý rok, vlastně do té doby než synovi byly tři, tak jsem zajišťovala chůvami hlídání, protože ta pracovní doba byla opravdu od desíti do šesti, takže jsem přišla domů až někdy o půl sedmé.“(Bětka))*

Poslední respondentka Eva je ve své práci spokojená. Uvádí, že problémy nemá, ale že má pocit, že její zaměstnavatel ví, jaká je její situace, ví, že si jen tak lehce novou práci nesežene, a tak podle jejích slov „z toho trošku těží, co se týče finančního ohodnocení tak ví, že se nemusí nijak snažit“ (Eva)

Závěrem bychom tedy mohli napsat, že z výpovědí respondentek vyplývá, že se problémy s přístupem zaměstnavatele k samoživitelkám vyskytují spíše v dnešní době, v době minulého režimu se s ničím takovým tyto ženy nesešly.

5.6.3 Pracovní doba

O problematice pracovní doby jsem se již zmiňovala v předešlé kapitole, proto už jen krátce shrnu poznatky, které vyplývají z výpovědí samoživitelek.

Paní Andrea, jak již bylo zmíněno výše, před nástupem na rodičovskou dovolenou pracovala v ústavech, kde měla pracovní dobu odpoledne nebo v noci, poté své zaměstnání změnila a vyučovala ve škole, takže pracovní doba byla přijatelná a přivydělávala si překlady.

Paní Célie měla zaměstnání dvě, pracovní doba byla tedy velmi dlouhá. Většinou s ní byly obě její děti v práci, odkud přecházeli do druhé práce a domů se vracely v sedm hodin. Přesto, jak sama uvádí, to v té době braly jako něco nevyhnutelného, s čímž nešlo nic dělat. *(„Oni si to podle mě nemohli vůbec uvědomit, že je něco jinak a něco špatně, protože s ničím jiným jsme se nesetkali, ale dneska samozřejmě, když se o tom bavíme tak se divíme, že jsme to přežili. Jo ale vstávali, když jsem nastupovala do práce, tak jsme vstávali po páté hodině.“ (Célie))*

Paní Dana měla také dvě zaměstnání, v jednom byla pracovní doba od půl osmé do tří, takže zvládala zaopatřit i svou dceru a do druhé práce chodila pouze jednou týdně. Navíc jak sama uvádí, ji mohla pomoci její maminka, když bylo třeba. Podle jejích vlastních slov *to zvládnutelné bylo, ale člověk se musel ohánět. (Dana)*

Jak už jsem zmiňovala v předešlé kapitole, dvě ze samoživitelek, které se vracely na trh práce až po revoluci, tedy v roce 2002 a 2011, musely kvůli své pracovní době změnit zaměstnání. Paní Hana, poté co začala učit ve státní škole, už s pracovní dobou problémy neměla a svou dceru zvládala zaopatřit. *(„No určitě, v té škole tam nejste každý den do pěti do šesti a máte prázdniny s dětmi, takže to byla výhoda.“ (Hana))*

Rovněž paní Bětka poté co nastoupila do nové práce, mohla syna po práci vyzvedávat ve školce přesně v pět. Obě ale obtížnost sladit práci a péči o malé dítě donutila změnit zaměstnání. Paní Eva s pracovní dobou žádný problém nevedla.

Velmi zajímavé v oblasti zaměstnání je zjištění, že po roce 1989, tedy poté co se změnil režim, všech pět samoživitelek ze šesti měly dvě zaměstnání. Před rokem 1989 měly samoživitelky pouze jedno zaměstnání. I z výpovědí, například paní Andrey, vyplývá, že před revolucí jí stačilo na uživení jedno zaměstnání. Naopak v letech po revoluci měly všechny samoživitelky až na paní Bětku dvě práce. Prakticky hned druhým rokem po jejich návratu na trh práce měly dvě zaměstnání.

U všech to byl většinou pouze přivýdělek ve formě překladů či doučování nebo masírování, které matky dělaly vedle práce po odpoledních či večerech.

Z tohoto zjištění lze vyvodit, že nový režim kladl na matky větší finanční nároky a pouze s jedním výdělkem by si nevystačily.

5.7 SLADĚNÍ PRÁCE A PÉČE O DĚTI

Dost častým tématem v oblasti samoživitelství je sladění práce s péčí o děti. Ačkoliv jsem se o problémy se sladěním práce a péče o děti zmiňovala mnohokrát už v předešlých kapitolách, rozhodla jsem se, že tomuto konceptu věnuji samotnou kapitolu. V této kapitole shrnu, jak se k tomuto tématu vyjadřovaly samoživitelky v mém výzkumu.

První samoživitelka, paní Andrea neměla se sladěním práce s péčí o děti problém. Měla zaměstnání, vedle kterého se o své dítě byla schopná starat a poté se odstěhovala z Prahy. V novém bydlišti měla blízko jak školu, kde vyučovala, tak mateřské školy pro děti. Sama říká, že pro ni nikdy nebyl problém zvládnout děti i práci. A pokud byly děti nemocné, vždy se našel někdo, kdo je mohl pohlídat.

Maminka Célie byla se svým synem dost často doma, protože býval hodně nemocný. Za socialismu, v případě, že nemohla pracovat, protože se musela starat o malé dítě a byla samoživitelka, pobírala stejný plat, jako kdyby pracovala. Později, když už byl jeden syn starší, tak jí s péčí o toho mladšího pomáhal. Vyzvedával ho i ze školky, pak šli za matkou do práce. Poté šli do druhé práce a domů se vraceli kolem sedmé hodiny. Tehdy teprve začali dělat domácí úkoly, na matku čekala péče o domácnost. Sama respondentka se diví, jak to tehdy mohli zvládat.

Paní Dana měla pracovní dobu takovou, že zvládala dceru vyzvedávat ze školky. Neměla tedy problém zvládat péči o dítě i práci. V případě, že byla dcera nemocná, mohla pomoci babička.

Matka Hana, která se na trh práce vracela v roce 2002, měla problém sladit péči o děti se svým prvním zaměstnáním, které vyžadovalo její přípravu i odpoledne či večer. Poté co změnila zaměstnání a začala učit na gymnáziu, už měla pracovní dobu takovou, že se o své děti mohla starat bez problémů. V případě potřeby opět vypomáhala rodina.

Samoživitelka Eva uvedla, že sladit práci s péčí o dítě zvládá, ale je to náročné. Vše má rozpočítané na minuty a většinou si nemůže dovolit spát více jak pět a půl hodin.

A poslední respondentka, paní Bětko, měla se sladěním práce a péče o syna velké problémy. V jejím původním zaměstnání musela být do 18 hodin a o syna se staraly chůvy. Jelikož byl často nemocný, tak nemohl chodit ani do jeslí a dovolené paní Bětky většinou sloužily právě k ošetřování syna. Rodina ji v tomto případě nepomáhala. Poté co chlapec nastoupil do školky a matka změnila práci, už to zvládá lépe. Stíhá syna vyzvedávat ze školky, a i když je to časově velmi náročné, stíhá sladit svou práci a péči o domácnost a dítě.

Z rozhovorů je zřejmé, že sladit práci a péči o dítě bylo a je pro všechny samoživitelky velmi časově i fyzicky náročné. Myslím, že v tomto případě nehraje v rozdílech mezi jednotlivými případy samoživitelek roli ani tak doba, v jaké své dítě vychovávaly, ale spíše, zda jim měl kdo pomoci. Samoživitelky dost často uvádějí, že v případě nemoci dítěte nebo jiné naléhavé situaci, pomáhali prarodiče. U těch matek, které pomoc svých blízkých neměly, byly problémy sladit práci a péči o dítě větší.

5.8 POCIT DISKRIMINACE

Pojmem diskriminace je v této kapitole myšlen jakýkoliv negativní postoj k samoživitelkám, jak ze strany zaměstnavatelů tak spolupracovníků. Jakýkoliv problém či konflikt v zaměstnání, který byl způsoben tím, že matka měla malé dítě či byla samoživitelka.

S diskriminací v zaměstnání, ať už ze strany zaměstnavatele nebo kolegyň se setkaly tři ze šesti dotazovaných respondentek. Paní Andrea i paní Dana, které vstupovaly na trh práce před revolucí, vypověděly, že se nikdy s žádnou diskriminací nesetkaly. Paní Célie, která se vracela do zaměstnání rovněž před revolucí, uvedla, že problém měla spíše s kolegyněmi. V případě, že měla paní Célie nemocné dítě a nemohla tedy pracovat, některé její kolegyně velmi špatně nesly, pokud musely dělat její práci a dávaly jí to najevo. Paní Célie ve své výpovědi uvádí, že neměly pochopení a to byly samy matkami a navíc věděly, že je paní Célie samoživitelkou.

Paní Hana se rovněž s ničím nesetkala. S určitou formou diskriminace se setkaly obě ženy, které nastupovaly do zaměstnání až po revoluci.

Matka Eva měla drobné neshody se svou kolegyní v případě, kdy si vzala svou dceru s sebou do práce. *(„Nedávno se mi stal takový konflikt, kolegyně měla dovolenou a já jsem si do práce přivedla malou, protože měla prázdniny a ona když to pak zjistila, tak se rozčilovala, že šéf nesnáší malé děti, přitom má sám dvě děti a nikdy jsem neviděla, že by mu to vadilo a hlavně to věděl, já jsem se vždycky ptala předem, takže naopak mi přijde zvláštní reakce té kolegyně.“(Eva))*

Rovněž se Eva setkala s lehkou formou diskriminace, když dělala přijímací pohovory do jiného zaměstnání. *(„Já jsem teď byla na pohovoru, protože jsem dostala nabídku na jinou práci lépe placenou, a bylo mi řečeno, že se ještě ozvou, ta pozice vůči mně není ještě jasně uzavřená, ale bylo mi jasně dáno najevo, že chtějí vzít někoho, kdo má pružnější pracovní dobu, což já nemám.“(Eva))*

Samoživitelka Bětka měla obdobný problém při vstupních pohovorech. *(„Já jsem teda dělala více vstupních pohovorů, na různá místa, ale ty podmínky byly obdobné, buď mě rovnou nechtěli a zeptali se přitom pracovním pohovoru, i když by se to nemělo, jestli mám dítě, a jak staré dítě anebo rovnou řekli, že si to mám nějak zařídit, že pracovní doba je do šesti a přes to nejede vlak.“(Bětka))*

Rovněž paní Bětka uvádí, že jako samoživitelka si nemůže dovolit ztratit svou práci, takže se snaží pracovat ještě více, než ostatní. Snaží se, aby neměla absence v práci a pokud je to nutné a musí zůstat se synem doma, bere si dovolenou. *(„Když je syn nemocný, tak si беру maximálně dovolenou a snažím se to zajistit tak, abych v práci nebyla ta černá ovce, a když jsou nějaké aktivity nebo tak, tak mám pocit, že se ten člověk nebo ta matka samoživitelka snaží ba naopak ještě víc, protože o tu práci opravdu stojí a potřebuje ty finance k tomu, aby to zvládla.“(Bětka))*

5.9 POMOC SAMOŽIVITELKÁM

Před rokem 1989 byly v rámci rodinné politiky poskytovány státem přímé i nepřímé finanční dávky, služby a naturální pomoc (např. cenová politika). Největší význam v té době měly peněžité dávky. Například dávky nemocenského pojištění, tj. nahrazovaly příjem rodin nebo řešily tzv. specifické sociální události spojené s péčí o děti. Nebo přídavek na dítě, který byl v té době vázán na počet dětí v rodině. V případě, že rodina klesla pod určitou hranici příjmu, měla nárok na tzv. příspěvek na výživu dítěte. Dále stát poskytoval účelové dávky, mezi něž se řadí například stipendia nebo státní příspěvek k novomanželským půjčkám.

Základním principem rodinné politiky v průběhu 90. let byl koncept záchranné sociální sítě. Podpora byla zaměřena na nízko příjmové rodiny. V roce 1995 se tento přístup odrazil také ve státní sociální podpoře, jako samostatného pilíře rodinných dávek.

V rámci rodinných dávek došlo změnou režimu k některým důležitým změnám. Mateřský příspěvek byl přejmenován na rodičovský a sjednotila se délka jeho poskytování. Příspěvek byl poskytován do 3. let věku dítěte bez ohledu na jejich pořadí narození. Příspěvek měl pro všechny jednotnou výši. Na počátku ekonomické transformace byla zavedena dávka, státní vyrovnávací příspěvek, která sloužila jako kompenzace za růst životních nákladů. Zároveň byla také zavedena pomoc rodinám s dětmi přes daňový systém.

S návratem pravice do vlády převládla snaha o hledání úspor ve státním rozpočtu, což se v roce 2008 nejvíce dotklo právě dávek určených rodinám s dětmi: přídavek na děti, porodného a rodičovského příspěvku. Od roku 2012 dochází k dalším snížením v oblasti dávek pro rodiny s dětmi.

Dávky, které se poskytují od roku 2013, jsou dvojího typu, univerzální, mezi ně řadíme rodičovský příspěvek a pohřebné. A dále dávky adresné, mezi ně patří porodné, přídavek na dítě, příspěvek na bydlení.

V oblasti státní sociální podpory byl v průběhu let zúžen okruh příjemců dávek. Výše některých dávek byla snížena a některé dávky byly zrušeny úplně (tzv. pastelkovně). U některých dávek byl zúžen okruh příjemců (porodné).

Peněžitá pomoc v mateřství se řadí mezi podpory rodiny z pojištění a může být pobírána 28 týdnů. Dále žena může pobírat vyrovnávací příspěvek, pokud je v souvislosti s těhotenstvím přeřazena na hůře placenou práci. V rámci pro-rodinného balíčku byla navrhována týdenní otcovská dovolená, ale tento návrh nebyl z důvodu nedostatku financí schválen⁸

Pomoc od státu nebyla dle samoživitelek příliš podstatná. Co se týče sociálních dávek, matky pobírají pouze přídavky na děti a to jak před revolucí, tak po revoluci. Před rokem 1989 pokud pomineme výhody, které pro samoživitelky plynuly ze samotného fungování daného režimu (povinná zaměstnanost, fungování

⁸ Nepublikovaný zdroj, informace byly předány ústně v rámci kurzu Rodinná politika na oboru Sociologie a sociální politika na Karlově univerzitě

školek atd.) nebyl stát samoživitelkám nijak nápomocný a ani ženy, co se vracely na trh práce až po roce 1989 nevypovídají, že by jim stát byl v jejich nelehké situaci samoživitelek nijak prospěšný.

Samoživitelka Bětka naopak vypověděla, že jí fungování dnešního systému spíše přihoršilo. Vzhledem k tomu, že platí hypotéku, nemá podle jejích slov nárok na žádné sociální dávky. Navíc jí manžel platí výživné jen jednou za čtyři měsíce, čímž si zajišťuje, aby nemohl být trestně stíhán, ale pravidelně neplatí. Navíc podle soudního rozkazu musí paní Bětka umožnit otci syna vídat ve stanovených termínech a to i v případě, že se otec o syna třeba půl roku nezajímá. Což ji vadí především z toho důvodu, že návštěvy otce jednou za půl roku jsou pro jejího malého syna spíše deprimující a ona mu pak musí vysvětlovat, proč se o něj tatínek tak málo zajímá.

Největší pomoc dotazovaným samoživitelkám poskytla rodina. Ve třech případech z šesti byla rodina pro dotazovanou samoživitelku nepostradatelná. Ve dvou případech rodina byla samoživitelce nápomocná, když bylo potřeba a v jednom případě se rodina k samoživitelce obrátila zády.

Paní Andrea uvádí, že jí rodina nepomáhala příliš, ale že spíše fungovala, jako její jistota. Byl pro ni důležitý pocit, že se má na koho obrátit a že ji rodina pomůže, kdyby potřebovala. A paní Célie po svých rodičích zdělila byt, což pro ni byla velká úleva.

Pro paní Danu byla rodina nepostradatelná. Nejprve se svými rodiči i s dcerou bydlela, poté jí finančně pomáhali, když dělala rekonstrukci svého nového bytu. Kdykoliv potřebovala pohlídat dceru, rodiče vždycky pomohli, navíc samoživitelka Dana uvedla, že její otec byl jako náhradní otec pro její dceru.

Respondentce Bětce rodina nepomáhala vůbec. Naopak se k ní v těžkých chvílích obrátila zády, což ji velmi ranilo.

Paní Evě její rodiče pomáhají. Její dceru hlídají, když potřebuje a navíc po nich zdělila byt, ve kterém s dcerou žijí. Ona sama říká, že to, že jsou její rodiče v důchodu a mohou se o dceru občas postarat, je pro ni velká výhoda.

Pro paní Hanu jsou její rodiče přímo nepostradatelní. Otec jí výrazně pomáhá finančně. Její matka zase hlídávala dceru, když byla malá. Pomáhají jí nejen rodiče, ale i sestry. Respondentka uvádí, že bez své rodiny by svou situaci jen těžko zvládla.

Český systém sociální podpory dostatečně nereflektuje situaci rodiny s jednou ekonomicky aktivní osobou, která navíc pečuje o děti. Pracovní příjem takové osoby je příliš nízký, v případě rodičovské dovolené většinou nulový, a dávky sociální podpory nemohou pokrýt ani minimální potřeby takovéto rodiny. Osamělé matky jsou tak často odkázány na referáty sociální pomoci. To ale jen zřídka skutečně pokrývá všechny potřeby rodiny, vzhledem k cenám bydlení v ČR a ke zvyšujícím se nákladům na výchovu dětí. Proto také mnoho osamělých matek žije společně s dalšími příbuznými, nejčastěji rodiči, kteří jim pomáhají s životními náklady a výchovou dětí. Určitý podíl rozvedených žen se tak kvůli rozvodu znovu stává závislým na rodičích. [Dudová,Hastrmanová 2007: 18]

5.10 PSYCHICKÁ ZÁTĚŽ

V neposlední řadě je také potřeba zmínit psychickou zátěž, jako jeden z problémů, které matky samoživitelky při návratu do práce pocítují.

Eva Hejzlarová ve své práci, zaměřující se na samoživitelství jako veřejněpolitický problém, uspořádala fokusní skupiny a rozhovory a pomocí nich se snažila dojit k oblastem, které za problémové považují samotné respondentky. Velká psychická zátěž se ukázala jako podstatný rozměr samoživitelství.

[Hejzlarová, 2012: 91]

Ačkoliv jsem se na tuto kategorii explicitně nezaměřovala a ani jsem se na ní při rozhovorech matek přímo neptala, ukázalo se, že i v mém výzkumu hraje podstatnou roli.

Paní Hejzlarové z jejího výzkumu vyplynuly následující podoby a zdroje psychické zátěže. Jednak vytíženost samoživitelky a obavy ze selhání. Dále to bylo upozadování vlastních potřeb, jednak z důvodu nedostatku času na sebe, a také z důvodu kladení důrazu na potřeby dětí. Dalším zdrojem byla odpovědnost v souvislosti s nezastupitelností v rodičovské roli, ta se může projevat v konkrétní obavě o finanční zajištění rodiny nebo v obecnějším pocitu závislosti dětí na samoživitelce. Posledním z projevů psychické zátěže podle Hejzlarové je nemožnost sdílení. [Hejzlarová, 2012: 93-94]

Ve svém výzkumu jsem se na problematiku psychické stránky věci nezaměřovala. Přesto jsem respondentkám pokládala otázku, co pro ně byl největší problém ve spojení se samoživitelstvím. Čtyři matky ze šesti nezmínily

ekonomickou, či materiální stránku věci, ale právě psychický aspekt. U všech vyjádření matek lze hovořit o stejných podobách psychické zátěže jako u výzkumu Evy Hejzlarové.

Objevily se zde obavy ze selhání, („*Tak jako co se týká ekonomické situace, nic, ale ta psychika, že všichni jsou vdané a já jsem prostě nedokázala teda najít pro své dítě takového otce, abychom byli spolu. Tak to asi, jako naprosto upřímně. Trvalo mi to dlouho, trápilo mě to a vlastně my jsme celou dobu byli samy. Vlastně, jsem neměla ani žádného partnera, protože jsem měla pocit, že by jí mohl dávat najevo, že teda, třeba není jeho...To byl asi největší problém.*“ (Dana)), vytíženost samoživitelky i upozadování vlastních potřeb, („*Strašně uspěchaný, jako všechno spočítané na minuty... Já prostě vstávám v půl 6 a chodím spát ve 12, ale to si člověk zvykne...Jako jediné asi takový co nikdo nepozná, je že máš to dítě 24 hodin na krku jako sám, protože víš, že si člověk prostě neodpočine, tak to je jediné takový jako zápor, ale jinak si myslím, že záleží, jak si to každý kdo udělá.*“ (Eva)), nemožnost sdílení („*Jako samozřejmě že byly problémy, ale rozhodně ne teda vázaný na společenský systém, když tak nějaký osobní nebo samota nebo takový věci*“ (Andrea)), stejně jako odpovědnost v souvislosti s nezastupitelností v rodičovské roli („*No tak je to strašně náročné, to si nikdo neumí představit, protože vlastně víte, že kdybyste onemocněla nebo se s vámi něco stalo, tak máte strašný strach, co bude s dětmi, protože rodiče sice jsou zajištěný, ale asi by měli velký problém se o ně postarat, takže já jsem kolikrát fakt nemohla ani spát, protože jsem měla úzkosti, jsem si říkala, že když onemocním, nebo prostě pořád si říkám hlavně musím být zdravá, abych to zvládla no a takže fakt strašně psychicky a fyzicky náročné. Nikomu to nepřeju.*“ (Hana))

Jak je z výpovědí patrné, na velkou psychickou zátěž se v problematice samoživitelství nesmí zapomínat, protože může mít větší význam než problémy spojené s materiální zátěží. Žádnou roli v tomto případě nehraje ani doba od uplynutí těžké situace, protože dvě z těchto čtyř matek byly samoživitelky za socialismu, dvě v dnešní době. Ovšem matky, které byly samoživitelky v minulém režimu, už o svých problémech hovoří s větším nadhledem, a celkově působí pozitivněji, ale to může být způsobeno uplynutím poměrně dlouhé doby. A s aspektem času, se budu podrobněji zabírat v jedné z následujících kapitol.

6 SROVNÁNÍ REŽIMŮ OČIMA SAMOŽIVITELEK

V rámci výzkumu jsem uskutečnila šest rozhovorů se samoživitelkami. Tři se ženami, které se vracely na trh práce před rokem 1989 a tři se ženami, které se vracely až po tomto roce. Jejich výpovědi jsem chtěla porovnat a zjistit, jak se problémy samoživitelek v obou režimech liší. Shodou okolností, všechny matky, kterých se týkala doba před revolucí, se na trh práce vracely dva nebo tři roky před rokem 1989 a změnu režimu zažily. Ve svých výpovědích tedy dost často samy oba režimy porovnávají. Rozhodla jsem se tedy, že do své práce zahrnu i kapitolu, která shrne rozdíly obou režimů na základě toho, co o obou režimech říkají samotné matky, které tuto změnu zažily.

První rozdíl, který matky popisovaly, byl ten, že dnešní režim je oproti tomu minulému mnohem méně čitelný. Samoživitelky uvádějí, že to pro ně tehdy bylo jednodušší. Mezi lidmi nebyly tak velké rozdíly a celkově byla mnohem větší rovnost.

V minulém režimu byla také práce povinná, což vedlo k tomu, že je ze zaměstnání prakticky nemohli vyhodit a ani jedna ze samoživitelek se v té době nesetkala s žádnou diskriminací ze strany zaměstnavatele.

Zároveň paní Dana uvádí, že bylo zaměstnáváno více lidí. Tu práci, kterou tehdy zastával na plný úvazek jeden člověk a na půl úvazku třeba právě matka samoživitelka, v dnešní době už musí zastat osoba pouze jedna. Tím pádem odpadá možnost pro samoživitelku být zaměstnána aspoň na poloviční úvazek.

Zároveň z výpovědí respondentek vyplývá, že za minulého režimu byly finanční náklady na základní potřeby menší. Stručně řečeno, za méně peněz si tehdy samoživitelka koupila více věcí, takže jí pak stačil třeba pouze jeden plat. Jako příklad samoživitelky uvádějí náklady na bydlení, které tehdy byly mnohonásobně menší než dnes. Samoživitelka bydlela v bytě, ze kterého ji nikdo nemohl vystěhovat, a ve kterém platila rozumný nájem. Na druhou stranu nesmíme zapomenout zmínit, že podle paní Célie byly obecní byty ve velmi špatném stavu. Stejně tak uvádí, že rovněž lékařská péče tehdy byla na mnohem horší úrovni, než je dnes.

Co ovšem za minulého režimu fungovalo mnohem lépe než dnes, jsou instituce pro děti, jako jsou jesle a mateřské školy. Tehdy jich byl dostatek a podle respondentek se nemohlo stát, že by samoživitelka své dítě do mateřské školy nemohla umístit.

7 VLIV PAMĚTI A ROLE ČASU

Příběhy všech šesti respondentek byly podobné a situace všech nelehké. Všechny zůstaly samy s malým dítětem, a ať už to bylo před revolucí či po ní, všechny se musely nějak vypořádat s problémy, které je čekaly. Přesto, že by se dalo říct, že se všechny dostaly do podobné těžké životní situace, každá o té své mluví jinak a každá se s tou svou situací jinak vypořádala. U některých z respondentek se zdálo, jako by samoživitelství nebylo zase tak obtížné a že to zvládly poměrně s lehkostí. Položila jsem si tedy otázku, zda je to dáno tím, že situace ženy byla zcela jiná, anebo by tam mohly hrát roli ještě jiné faktory. Po analýze všech šesti rozhovorů jsem došla k závěru, že to, jak matky mluví o své situaci, jak ji hodnotí a jak ji zvládají, můžou ovlivňovat následující faktory, jejich osobní přístup a hlavně čas.

Je dost pravděpodobné, že v tom, jak matky na svou situaci pohlížejí, hraje velkou roli čas. Z realizovaných šesti rozhovorů by se dalo usoudit, že matky, které vychovávaly samy své dítě před revolucí, mají menší tendenci si stěžovat a celkově se zdá, že na svou situaci pohlížejí vyrovnaněji a optimističtěji.

Určitou roli v přístupu k situaci může hrát i samotný postoj samoživitelky, protože i u jedné z maminek ze současné doby jsem se setkala s větší smířeností se situací. *(„Ale jinak si myslím, že záleží, jak si to každý udělá... Ale já si myslím, že jsou na tom lidi hůř a nejsou to samoživitelky...“ (matka Eva))*

Celkově se ale podobné výroky ukazují častěji u matek, které své dítě vychovávaly před revolucí. Když jsem se matky Andrey zeptala na největší problém samoživitelství, odpověděla mi, že neví, a že má pocit, že to přežili vcelku spokojeně. I vyrovnávání se s psychickou stránkou samoživitelství zvládala lépe. *(„samota nebo takový věci a já zrovna jsem typ, který tímhle zas až tolik netrpí, vzhledem k tomu že mám spoustu zájmů a přátel a tak...“ (matka Andrea))*

U paní Dany jsem se zase setkala s tím, že na hodně otázek, které jsem jí pokládala, odpověděla: *„to nebyl problém.“* Zdálo se, že má problémů o mnoho méně, než ostatní samoživitelky. Což je doopravdy možné a asi i pravděpodobnější, ale stejně tak v jejím pohledu na věc mohl hrát roli buď její osobní přístup, anebo právě čas.

Je totiž velký rozdíl mezi tím, zda matky mluví o situaci, která je pro ně aktuální a všechny problémy jsou buď stále nevyřešené a mají je v živé paměti, anebo jestli matky mluví o situaci, která byla už poměrně dávno, děti už jsou velké a

problémy, které tenkrát měly, už jsou dávno pryč. A ony vědí, že tu situaci mají za sebou a vědí, že ji zvládly. (*„Jo takže jako přežít se to dá, není to nic jako příjemného, ale zvládli jsme to.“ (matka Celie)*)

To že mluví o své situaci pozitivněji, nemusí ovlivňovat pouze to, že už tu nelehkou situaci mají za sebou, ale také celkový vliv paměti.

Doktor Jiří Vinopal, který se odborně zaměřuje na oblast metodologie sociologických výzkumů, upozorňuje ve svém článku na to, jak může paměť ovlivnit vnímání událostí, které se staly již před nějakou dobou.

Vzpomínka na určitou událost totiž nikdy není prožitkem samotným. Je „jen“ reprezentací tohoto prožitku a je zatížena mnoha chybami. Člověk prožívanou událost nevnímá nestranně, vždy ji vidí ze svého úhlu pohledu, nějakým způsobem ji chápe a interpretuje ji. Vzpomínka na tutéž událost proto může být dvěma osobami uložena v dosti odlišných podobách. K dalším zkreslením informace dochází v okamžicích jejího následného vybavování a opětovného ukládání. Během následujícího období si člověk na událost mnohokrát vzpomene, opětovně si ji přehraje, promyslí a uloží zpět do paměťové databáze. Podoba této nové informace však dosti pravděpodobně nebude totožná s tou, jaká byla před posledním vybavením. Lidé totiž běžně mění pohled na dřívější události pod dojmem aktuální situace, rekonstruuji ji pod dojmem nových informací nebo zapomínají některé momenty a aspekty událostí.

Přesnost vybavené vzpomínky proto pravděpodobně nikdy není stoprocentní, aktuální mentální reprezentace zcela neodpovídá situaci, kterou respondent skutečně prožil. [Vinopal, 2007:2]

Přestože prožité okamžiky byly pro samoživitelky tak silné a většinou nemají problém si je vybavit, může docházet k jejich zkreslení či vnímání, se kterým je nutné počítat. A vliv času, můžeme brát jako jedno z vysvětlení, proč samoživitelky z dob socialismu přistupují ke svým problémům pozitivněji.

8 ZÁVĚR

Hlavní cíl mé bakalářské práce, porovnat situace samoživitelek z hlediska problémů, se kterými se potýkaly při návrtu na trh práce v době dvou odlišných ekonomických režimů, byl splněn. Díky realizovaným rozhovorům se samoživitelkami z 80. let, z 90. let a ze současnosti jsem mohla popsat jejich problémy a porovnat, jak se změnily za posledních 25 let. Pro matky samoživitelky byla jejich situace obtížná před rokem 1989 a je i dnes.

Největší rozdíly mezi popisovanými problémy, které přinesla revoluce v roce 1989 a změna režimu, jsou rozdíly v kategoriích zaměstnání, vzdělávání dítěte a pocit diskriminace.

Před rokem 1989 byla hlavním cílem plná zaměstnanost. Také rodinná politika sledovala ekonomický cíl, zvýšit zaměstnanost žen. Celkově bylo mnohem snazší si práci najít a lidé nemuseli mít takové obavy ze ztráty zaměstnání. Z mého výzkumu vyplynulo, že **ani jedna ze šesti respondentek neměla s návratem do zaměstnání, či hledáním zaměstnání problém.**

O rozdílech způsobených změnou režimů, můžeme hovořit v otázce přístupu zaměstnavatele. Žádná ze tří respondentek, jejichž návrat na trh práce datujeme před rokem 1989, se nesečkala se špatným přístupem zaměstnavatele. Zatímco matky, které začaly pracovat až po revoluci, popisují přístup svého zaměstnavatele jako problematický. V jednom z případů kladl zaměstnavatel příliš velké nároky, které matka malého dítěte nemohla zvládnout, v dalším stanovil pro matku příliš dlouhou pracovní dobu a ve třetím případě, měla matka pocit, že zaměstnavatel její nelehké situace lehce zneužívá. **Veškeré problémy týkající se přístupu zaměstnavatele jsou popisovány pouze matkami, které se na trh práce vracely až po revoluci.**

Pracovní doba všech dotazovaných samoživitelek byla a je velmi dlouhá. Ovšem pouze ve dvou případech, donutila příliš dlouhá pracovní doba matku změnit zaměstnání. **Oba tyto případy, kdy matka měla příliš dlouhou pracovní dobu a musela kvůli tomu změnit zaměstnání, se týkají matek, které se vracely na trh práce až po revoluci.**

Od práva-povinnosti pracovat v minulém režimu se do značné míry odvozovala pozornost věnována rodinám s nezaopatřenými dětmi: rozvinula se síť jeslí a mateřských škol pečujících o děti zaměstnaných rodičů. Naopak v dnešní době

je stále větším problémem neuzpůsobení otevíracích hodin školek potřebám pracujících rodičů a také nepřizpůsobení se vzrůstu počtu dětí v předškolním věku.

Z výpovědí respondentek vyplynulo, že v současnosti je mnohem větší problém s umístěním dítěte do předškolního zařízení než za minulého režimu. Před rokem 1989 tento problém žádná z matek nevedla. Obě matky, které se vracely na trh práce v roce 2011, měly s umístěním dítěte v mateřské škole problém. Buď místo ve školce pro své dítě vůbec nenašly, anebo ho našly v natolik vzdálené školce, že pro matku bylo nemožné tam dítě vozit.

Tento fakt je způsoben procesem refamilizace, ke které docházelo v České republice od 90. let 20. století, tedy návratem k modelu domácí péče o děti. Zatímco za socialismu došlo k přesunu socializační funkce rodiny na stát a ke vzniku institucionalizované péče o nejmenší děti, po roce 1989 byl kladen velký důraz na přenesení péče o děti zpátky do rodin.

S diskriminací v zaměstnání, ať už ze strany zaměstnavatele nebo kolegyň se setkaly tři ze šesti dotazovaných respondentek. Jedna z nich, která vstupovala na trh práce před revolucí, se setkala s nechápavým přístupem od svých kolegyň. Zbylé dvě samoživitelky, které se určitou formou diskriminace setkaly, vstupovaly na trh práce až po revoluci. V jednom z případů, to byl problém s kolegyň, ve druhém případě problém se zaměstnavatelem. **Rovněž obě tyto matky uvádějí, že se setkaly s formou diskriminace při přijímacích pohovorech,** kdy jasně pocítily, že práci nedostanou z důvodu, že pečují o malé dítě. **Matky vstupující na trh práce před revolucí se s žádnou takovouto formou diskriminace nesetkaly.**

Největší změnou, kterou v oblasti zaměstnání přinesl rok 1989, je počet zaměstnání, do kterých samoživitelky docházejí. Z výpovědí respondentek vyplývá, že **v letech po revoluci, měly všechny samoživitelky až na jednu dvě zaměstnání, zatímco před revolucí jim stačilo zaměstnání pouze jedno.**

Největší problémy, které samoživitelky popisují bez ohledu na to, zda se vracely do zaměstnání před revolucí či po ní, **jsou problémy spojené s finanční situací, skloubením pracovního a rodinného života a problémy vycházející z velké psychické zátěže matek.**

Aby mohly samoživitelky zvládnout svou finanční situaci, musely se naučit hospodařit s penězi a velmi šetřit. Všechny matky uvádějí, že jejich finanční situace lze zvládnout, ale že je to velmi obtížné. V některých případech také pomáhá rodina.

Ačkoliv měly samoživitelky v obou obdobích problémy s financemi, v období po roce 1989, kdy se radikálně změnil systém na trhu práce, se riziko matek ocitnout se mezi chudými zvýšilo. Nově se setkávaly s diskriminací při přijímacích pohovorech, dvě z dotazovaných matek musely změnit zaměstnání z důvodů nevyhovující pracovní doby, celková dostupnost pracovních míst se vlivem konkurenčního prostředí na trhu práce snížila. Tato ztížená pozice žen samoživitelek na trhu práce vede k tomu, že jsou ohroženy chudobou mnohem více, než tomu bylo před rokem 1989.

Z mého výzkumu vyplynulo, že sladit práci a péči o dítě bylo a je pro všechny samoživitelky velmi časově a fyzicky náročné. **Na rozdílech v jejich obtížích se sladění rodinného a pracovního života nehraje roli ani tak doba, v jaké své dítě vychovávaly, ale spíše jiné okolnosti. Například to, zda jim měl kdo pomoci či nikoliv.**

V neposlední řadě je také potřeba zmínit psychickou zátěž, jako jeden z problémů, které samoživitelky při návratu do zaměstnání popisují. **Čtyři matky ze šesti nezmiňovaly jako největší problém spojený se samoživitelstvím ekonomickou či materiální stránku věci, ale právě psychický aspekt.** Podob psychické zátěže bylo několik. Obavy ze selhání, vytíženost samoživitelky, upozadování vlastních potřeb, odpovědnost v souvislosti s nezastupitelností v rodičovské roli či nemožnost sdílení.

Rovněž je také potřeba zmínit problémy, které se týkaly bytové situace. Za socialismu byl univerzálním vlastníkem bytové fondu stát, při transformaci po roce 1989 došlo k přesunu zodpovědnosti za bytovou politiku ze státu na jiné subjekty. Cílem bylo maximální využití soukromého sektoru na úkor veřejného. **Z výpovědí respondentek, ale vyplývá, že v jejich bytové situaci doba nehraje roli.** Čtyři ze šesti dotazovaných, byt zdědily a doba zde nehraje roli a dvě matky se o byt postaraly samy, opět každá z jiného časového období.

Kategorie, ve které respondentky téměř žádné problémy nevedly, jsou kategorie volnočasové aktivity pro dítě a doprava. Kroužky pro děti byly dostupné i před revolucí i po ní (jen v případě samoživitelky z malého města, kroužky v blízkosti jejich domova nebyly) a pouze v jednom případě, musely na kroužky matce přispívat rodiče.

Jendou z mých výzkumných otázek bylo, zda byla pro samoživitelky důležitá pomoc buď ze strany státu, zaměstnavatele nebo rodiny. Pomoc od státu nebyla dle

samoživitelek příliš podstatná a o pomoci od zaměstnavatele žádná z respondentek nehovoří. **Největší pomoc dotazovaným samoživitelkám poskytla rodina.** Ve třech případech z šesti byla rodina pro dotazovanou samoživitelku nepostradatelná. Ve dvou případech rodina byla samoživitelce nápomocná, když bylo potřeba a v jednom případě, se rodina k samoživitelce obrátila zády.

Důležité v mé práci je nejen faktické srovnání obou režimů a popsání změn, ke kterým došlo, ale také srovnání režimů očima dotazovaných samoživitelek. Jak vidí oba režimy samoživitelky, které změnu v roce 1989 samy zažily. První rozdíl, který matky popisovaly, byl ten, že **dnešní režim je oproti minulému pro ně mnohem méně čitelný.** V minulém režimu byla také práce povinná, což vedlo k tomu, že je ze zaměstnání prakticky nemohli vyhodit. Zároveň z výpovědí respondentek vyplývá, že za minulého režimu byly **finanční náklady na základní potřeby menší.** To je také jistě jeden z důvodů, proč pět z dotazovaných respondentek mělo po roce 1989 dvě zaměstnání.

Mnohem nižší za minulého režimu byly například náklady na bydlení, to ovšem bylo podle výpovědí respondentek na úkor kvality obecních bytů. Podle vlastních zkušeností jedné respondentky byla také **lékařská péče na mnohem horší úrovni, než je dnes.**

Co ovšem za minulého režimu fungovalo mnohem lépe než dnes, jsou instituce předškolní péče. **S umístěním dítěte do takového zařízení podle matek nebyl nikdy před rokem 1989 problém.** Školek i jeslí bylo dostatek.

Celkově z výpovědí všech tří respondentek vyplynulo, že ačkoliv doba před rokem 1989 měla své velké nevýhody, pro samoživitelky byla v něčem jednodušší, přehlednější. Jak samy říkají, člověk měl své určité jistoty a systém byl tehdy nastaven tak, že jedince nenechal spadnout až úplně na dno.

9 POUŽITÁ LITERATURA

DOBIÁŠOVÁ, K. *Rodinná politika*. (přednáška) Praha: Univerzita Karlova, 2013

DUDOVÁ, R. a HASTRMANOVÁ Š. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, 129 s. Sociologické studie/Sociological studies, 07:7. ISBN 978-807-3301-248.

Dostupné z: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/258_SS_07_07.pdf

FODOR, E. Smiling women and fighting men: the gender of the communist subject in state socialist Hungary. *Gender and Society*, 2002

FODOR, E. *Working difference: Women's working lives in Hungary and Austria, 1945–1995*. Durham / London: Duke University Press, 2003

FORMÁNKOVÁ L. *Ideály péče v kontextu nových sociálních rizik*. Sociální studia, Brno: Fakulta sociálních studií MU, 2010, roč. 2010, č. 2. ISSN 1214-813X.

GOLA, P. *EU: Jak vysoké jsou náklady na bydlení?* [online]. 2013 [cit. 2014-05-10]. Dostupné z: <http://finexpert.e15.cz/eu-jak-vysoke-jsou-naklady-na-bydlenii>

HALBICHOVÁ I. *Postavení matek samoživitelek v kontextu rodinné politiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. Bakalářská práce. Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky

HEJZLAROVÁ E. *Samoživitelství jako veřejně-politický problém: vymezení problému různými aktéry a návrh politiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. Disertační práce. Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky

HENDL J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, Praha, Portál 2005, ISBN 80-7367-040-2

HERMAN, P. *Za socialismu se podařilo vybudovat* [online]. 2013 [cit. 2014-05-10]. Dostupné z: <http://pavelherman.blog.idnes.cz/c/383231/Za-socialismu-se-podarilo-vybudovat.html>

HOLMAN, R. *Transformace české ekonomiky: v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy* [online]. 1. vyd. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2000, 106 s. [cit. 2014-05-10]. ISBN 80-902-7956-2. Dostupné z: http://cepin.cz/docs/dokumenty/Transformace_holman.pdf

KNAPÍK, J. *Socialistické školství a tzv. mimoškolní výchova v Československu v 50. a 60. letech*. Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě, 2013.

LEITNER, S. *Varieties of familialism: The caring function of the family in comparative perspective*. *European Societies*. 2003, roč. 5, č. 4, s. 353-375. [cit. 2012-05-05] Dostupné z <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1461669032000127642>

MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, 248 s. ISBN 80-85850-61-3.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR, *Národní koncepce rodinné politiky*, 2005, Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf

MOŽNÝ I. *Rodina a společnost*, Praha: Slon, 2006 ISBN 80-86429-58-X

NOVOTNÝ, R. *Socialistické řešení bytové otázky: dekrety vyvoleným, úvěry pracujícím*. [online]. 2012 [cit. 2014-05-10]. Dostupné z: <http://www.hypoindex.cz/socialisticke-reseni-bytove-otazky-dekrety-vyvolenym-uvery-pracujcim/>

POSPÍŠIL, R. *Úvod do pedagogiky* [online]. Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, 2009 [cit. 2014-05-09]. Dostupné z: http://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pedf/ps09/uvod_ped/web/index.html

POTŮČEK, M. *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-858-5001X.

POTŮČEK, M. a RADÍČOVÁ. I. *Sociální politika v Čechách a na Slovensku po roce 1989*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998, 329 p. ISBN 80-718-4622-8.

Předpis č. 2/1969 Sb. *Zákon České národní rady o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky*. [online]08.01.1969. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1969-2>

VINOPAL, J. *Naše společnost. Role paměti při zodpovídání výzkumných dotazů 1*. 2007, roč. 5, č. 2, s. 5. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3969/f11/100073s_PAMET.pdf

Stanovisko ombudsmana ke kritériím přijímání do mateřských škol [online]. 2012 [cit. 2014-05-10]. Svaz měst a obcí České republiky. Dostupné z: <http://www.smocr.cz/cz/oblasticinnosti/skolstvi/stanovisko-ombudsmana-ke-kriteriim-prijimani-do-materskych-skol.aspx>

ŠIKLOVÁ, J. *Feminism and the roots of apathy in the Czech republic*. Social Research, 1997

ŠŤASTNÁ A. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*, VÚPSV, v.v.i., Praha, 2009 ISBN 978-80-7416-038-7 Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf

TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, H. *Ěsta zpátky: Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, 240 s. ISBN 978-80-210-5012-9.

VODOCHODSKÝ I. *„Život na hraně“: Sladování a oddělování profesního a rodinného života pracovníků – rodičů malých dětí*, Praha. 2007

Volná živnost - obor činnosti č. 72 : „Mimoškolní výchova a činnost, pořádání kurzů, školení, včetně lektorské činnosti“. [online]. [cit. 2014-05-09]. Dostupné z: http://www.vupsv.cz/index.php?p=cze_2d&site=default

Zpráva o vývoji českého školství od listopadu 1989. 2010. Dostupné z: www.msmt.cz/file/10376_1_1/download/

10 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Návod k rozhovorům

11 PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Návod k rozhovorům

Vysvětlení důvodu rozhovoru, účel rozhovoru, délka, nahrávání, anonymita

Rozhovor proveden

- datum:
- čas:
- místo:

Informace o respondentce

Ve kterém roce jste se stala samoživitelkou?

Ve kterém roce jste se pokoušela vrátit na trh práce?

Po jaké době se Vám podařilo vrátit se na trh práce?

Kolik jste v v té době měla dětí a jak staré?

Zaměstnání

Byl v té době pro Vás problém najít si zaměstnání?

Jak dlouho jste si práci hledala?

Byla jste v práci spokojená?

Co bylo největší překážkou pro nalezení práce?

Bylo obtížné sladit práci a péči o děti?

Vycházel Vám zaměstnavatel vstříc?

Byl ve Vaší práci problém, že máte malé dítě/děti?

Co bylo největším problémem?

Vzdělávání dítěte

Kde byly Vaše děti v době, kdy jste chodila do práce?

Byl problém sehnat místo ve školce nebo jeslích atd.?

Byly tyto zařízení poblíž Vašeho domova nebo práce? Nebo bylo časově obtížné děti odvést do školky a stihnout práci?

Byl v tomto ohledu nějaký problém? S dopravou? Nebo časově?

Co když bylo dítě nemocné? Kdo se o něj staral? Byl to problém v zaměstnání?

Volnočasové aktivity pro dítě

Chodily děti do nějakých kroužků?

Byla možnost, aby do nějakých chodily?

Pokud ne, stačila doba, kterou mohly trávit ve školce, na Vaši pracovní dobu?

Finanční situace

Dala se Vaše situace zvládnout finančně?

Stačil Vám k obživě výdělek z Vašeho zaměstnání?

Nebo Vám někdo pomáhal?

Co bylo největší finanční břemeno?

Pomohl v tomto ohledu nějak stát?

Bydlení

Bydleli jste sami?

Bydlení bylo Vaše nebo jste museli platit nájem?

Dala se zvládnout péče o děti, práce a ještě práce v domácnosti? Pomáhal Vám někdo?

Pokud byste měla říct největší problém pro Vás v této době, který by to byl?

Kdo byl pro Vás největší oporou? Kdo Vám nejvíce pomáhal?

Napadá Vás ještě něco, co byste chtěla dodat, na co jsem se nezeptala?

Poděkování